

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE DREPT**

CONCURSUL APARENT DE NORME PENALE

- Rezumatul tezei de doctorat -

Conducător de doctorat:

PROF. UNIV. DR. FLORIN STRETEANU

Student-doctorand:

IONUȚ BORLAN

CLUJ-NAPOCA

2024

CUPRINS

INTRODUCERE	23
PARTEA I. DE LA NORMELE JURIDICE LA CONCURSUL DE NORME PENALE	35
CAPITOLUL I. TEORIA GENERALĂ A NORMEI PENALE	35
§ 1. Conceptul de normă penală	35
§ 2. Structura normei penale	45
2.1. Normele penale complete	
2.2. Normele penale incomplete	47
§ 3. Clasificarea normelor penale	50
a) Normele comune (generale) și normele particulare (speciale)	51
b) Normele de incriminare și normele integratoare	53
c) Normele imperative și normele permissive	53
CAPITOLUL II. INTERPRETAREA NORMELOR PENALE	54
§ 1. Aspecte introductive	54
§ 2. Metodele de interpretare a normei penale	55
2.1. Interpretarea gramaticală	55
2.2. Interpretarea istorică	55
2.3. Interpretarea logico-sistematică	56
2.4. Interpretarea teleologică	57
CAPITOLUL III. CONCURSUL DE NORME PENALE	62
§ 1. Noțiuni	62
§ 2. Formele concursului de norme penale	63
PARTEA A II-A. TEORIA CONCURSULUI APARENT DE NORME PENALE	65
TITLUL I. Istoria concursului aparent de norme penale și principiul ne bis in idem / double jeopardy	65
CAPITOLUL I. Apariția și evoluția concursului aparent de norme penale	65
Secțiunea 1. Apariția teoriei concursului aparent de norme penale	65
§ 1. Considerații introductive	65
§ 2. Sistematizarea materiei în literatura germană	67
Secțiunea a 2-a. Evoluția teoriei concursului aparent de norme penale	71
§ 1. Dezvoltarea concursului aparent de norme în dreptul penal italian	71
§ 2. Dezvoltarea concursului aparent de norme în dreptul penal spaniol	74
§ 3. Dezvoltarea concursului aparent de norme în dreptul penal mexican	82
3.1. Considerații generale privind sistemele de drept latino-americane	82
3.2. Dreptul penal mexican	84
CAPITOLUL II. Principiul ne bis in idem / double jeopardy	90
Secțiunea 1. Fundamentul concursului aparent de norme penale	90
§ 1. Valența substanțială a principiului ne bis in idem	90
§ 2. Relația concursului aparent de norme penale cu principiul ne bis in idem/double jeopardy	93
§ 3. Fundamentarea concursului aparent de norme în considerarea principiului european ne bis in idem	96
Secțiunea 1. Aspecte introductive privind principiul ne bis in idem / double jeopardy	99
§ 1. Fundamentul și originea principiului ne bis in idem/double jeopardy	99
§ 2. Ne bis in idem/double jeopardy, autoritatea de lucru judecat și puterea de lucru judecat	106

Secțiunea a 3-a. Principiul european ne bis in idem în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului și a Curții de Justiție a Uniunii Europene	112
§ 1. Sedes materiae	112
§ 2. Noțiunea de „acuzatie în materie penală“	116
§ 3. Condițiile de aplicare a principiului ne bis in idem	121
3.1. Identitatea de subiect activ	122
3.2. Condiția unității de faptă / infracțiune („idem factum / idem crimen“)	123
3.2.1. Evoluția istorică a jurisprudenței europene	123
a) Criteriul material: cauza Gradinger c. Austriei	124
b) Criteriul juridic: cauza Oliveira c. Elveției	125
c) Criteriul mixt: cauza Franz Fischer c. Austriei	126
(i) Soluția Curții Europene a Drepturilor Omului	126
(ii) Soluția Curții de Justiției a Uniunii Europene	128
d) Criteriul factual: cauza Zolotukhin c. Rusiei	131
3.2.2. Identitatea de faptă materială	132
3.2.3. Existența unor fapte care sunt în mod substanțial aceleași	133
3.3. Condiția repetării procedurii anterioare („bis	140
3.3.1. Caracterul definitiv al primei proceduri	140
3.3.2. Dualitatea procedurilor	143
§ 5. Efectele principiului european ne bis in idem	145
5.1. Evitarea încălcării principiului ne bis in idem în procedura ulterioară	145
5.2. Importanța jurisprudenței europene în materia concursului aparent de norme penale	149
Secțiunea a 4-a. Concursul aparent de norme și principiul double jeopardy în jurisprudența penală a Statelor Unite ale Americii	151
§ 1. Conflictul de norme penale în sistemul de drept al Statelor Unite ale Americii	151
1.1. Considerații introductive	151
1.2. Teoria unității materiale a faptei („same physical act doctrine“) în jurisprudența statului Illinois	153
1.2.1. Concept și fundament	153
1.2.2. Etapele de aplicare a teoriei	154
A. Verificarea unității de faptă	155
a) Aspecte generale	155
b) Criteriile de stabilire a faptei unice. Evoluția jurisprudențială	157
(i) Practica judiciară dezvoltată până în anul 1958	158
(ii) Criteriul obiectiv: cauza People v. Schlenger (1958)	159
(iii) Criteriul subiectiv: cauza People v. Stewart (1970)	161
(iv) Soluția adoptată în final de Curtea Supremă Illinois: cauza People v. King (1977)	163
(v) Dezvoltarea ulterioară a criteriului obiectiv: cauza People v. Baity (1984)	164
B. Verificarea relației dintre infracțiuni	166
C. Identificarea normei penale prevalente	167
1.2.3. Excepția de la aplicarea teoriei unității de faptă	169
1.3. Teoria absorbției („merger doctrine“) în jurisprudența instanțelor Americane	171
1.3.1. Concept și fundament	171
1.3.2. Condițiile generale de aplicare a teoriei absorbției	175
1.3.3. Criteriile de stabilire dacă o infracțiune este inclusă în alta	179
a) Criteriul obiectiv sau teoria common law – abordarea exclusiv legală (strict statutory approach)	180
b) Criteriile subiective	183
i) Abordarea din perspectiva actului de inculpare (pleadings	

approach)	183
ii) Abordarea din perspectiva probelor (evidentiary approach)	188
c) Criteriul mixt sau teoria relației inerente (inherently-related approach)	190
d) Soluția Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii	193
§ 2. Conflictul de norme și principiul double jeopardy	195
§ 3. Principiului double jeopardy în jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii	197
3.1. Aspecte de ordin istoric	198
3.2. Domeniul de aplicare a principiului double jeopardy	202
3.2.1. Protecția împotriva reluării procesului penal	203
3.2.2. Protecția împotriva sancționării multiple	206
3.2.3. Protecția rezultată din puterea de lucru judecat	210
3.3. Noțiunea de „aceeași infracțiune“ în înțelesul principiului double jeopardy	211
3.3.1. Evoluția istorică a jurisprudenței americane	211
a) Regula „acelorași probe“ sau testul Blockburger	211
b) Relevanța teoriei absorbției în contextul aplicării principiului double jeopardy	213
c) Regula „aceleiași conduite“	214
d) Resuscitarea testului Blockburger	215
3.3.2. Aplicarea testului Blockburger în practica judiciară	219
a) Unitatea de faptă	219
b) Incompatibilitatea normelor penale	224
3.4. Excepțiile de la principiul double jeopardy	226
3.4.1. Voința legiuitorului	226
3.4.2. Dubla suveranitate	229
TITLUL II. Regimul concursului aparent de norme penale	232
CAPITOLUL I. Aspecte introductive	232
Secțiunea 1. Noțiune și terminologie	232
§ 1. Definirea concursului aparent de norme penale	232
1.1. Preliminarii	232
1.2. Poziția doctrinei române	232
1.3. Poziția doctrinei străine	234
1.4. Conceptul și caracteristicile esențiale ale concursului aparent de norme	236
§ 2. Distincții terminologice	240
Secțiunea a 2-a. Natura juridică și poziția în știința dreptului penal	242
§ 1. Natura juridică a concursului aparent de norme penale	242
1.1. Concepția restrictivă și concepția extensivă	242
1.2. Supremația concepției restrictive	245
§ 2. Poziția concursului aparent de norme în știința dreptului penal	249
CAPITOLUL II. Condițiile de existență ale concursului aparent de norme penale	254
Secțiunea 1. Elementele concursului aparent de norme penale	254
Secțiunea a 2-a. Unitatea și pluralitatea de fapte	254
§ 1. Concursul aparent de norme în cazul unității de faptă	254
1.1. Noțiunea de „faptă“	254
1.2. Identificarea unității de faptă	256
1.2.1. Teoria unității naturale de acțiune și teoria unității juridice de acțiune	256
1.2.2. Unitatea materială de faptă și unitatea juridică de faptă	258
a) Unitatea materială de faptă	259
b) Unitatea juridică de faptă	261

§ 2. Concursul aparent de norme în cazul pluralității de fapte	264
Secțiunea a 3-a. Pluralitatea de norme penale incompatibile	267
§ 1. Pluralitatea de norme penale	268
1.1. Noțiunea de norme penale	268
1.2. Caracterul permisiv sau imperativ al normelor penale	270
§ 2. Vocația concomitentă de aplicare a normelor	271
2.1. Fundamentul vocației de aplicare a normelor	272
2.2. Stabilirea vocației de aplicare a normelor	274
2.2.1. Etapele de determinare a vocației de aplicare a normelor	274
2.2.2. Stabilirea vocației de aplicare în situații particulare	279
a) Vocația de aplicare a normelor în cazul participanților	279
b) Vocația de aplicare a normelor în alb	280
2.3. Aplicabilitatea simultană a normelor penale	281
TITLUL III . Delimitarea formelor concursului de norme penale	294
CAPITOLUL I. Delimitarea concursului de calificări față de concursul de infracțiuni	294
Secțiunea 1. Despre concursul de infracțiuni	294
§ 1. Definiția și condițiile de existență	294
§ 2. Formele concursului de infracțiuni	296
2.1. Concursul formal (ideal) și concursul real	296
2.2. Delimitarea formelor concursului de infracțiuni	297
2.2.1. Unitatea de acțiune sau inacțiune – criteriu de delimitare	297
2.2.2. Unitatea de acțiune sau inacțiune în cazul infracțiunilor omisive	301
2.2.3. Unitatea de acțiune sau inacțiune în cazul suprapunerii actelor de Executare	304
a) Suprapunerea totală a actelor de executare	304
b) Efectul punții de legătură în dreptul penal german	305
c) Suprapunerea parțială a actelor de executare	307
d) Concluzii	310
Secțiunea a 2-a. Delimitarea concursului de calificări față de concursul formal (ideal) de infracțiuni	316
§ 1. Concursul formal omogen și eterogen	317
§ 2. Principiul de delimitare propus în doctrină	318
§ 3. Corectivul adus principiului de delimitare	321
Secțiunea a 3-a. Delimitarea concursului de calificări față de concursul real de infracțiuni	324
§ 1. Concursul real omogen și eterogen	325
§ 2. Concursul real simplu și caracterizat	328
2.1. Concursul real simplu	328
2.2. Concursul real cu conexitate etiologică	329
2.3. Concursul real cu conexitate consecvențială	331
§ 3. Principiul de delimitare	332
CAPITOLUL II. Delimitarea față de alte instituții juridice	334
Secțiunea 1. Delimitarea concursului aparent de norme față de normele penale incomplete	334
§ 1. Aspecte introductive	334
§ 2. Delimitarea față de normele în alb	334
§ 3. Delimitarea față de normele de trimitere	337
Secțiunea a 2-a. Delimitarea concursului de calificări față de abrogarea tacită a normei penale	341
§ 1. Aspecte introductive	341

§ 2. Criteriile de delimitare a concursului de calificări față de abrogarea tacită	344
§ 3. Efectele abrogării normelor concurente	351
TITLUL IV. Importanța teoriei concursului aparent de norme penale	355
CAPITOLUL I. Efectele teoriei concursului aparent de norme penale	355
§ 1. Aspecte introductive	355
§ 2. Efectele reziduale ale normei penale suprimate în dreptul penal german	356
§ 3. Regula exclusivității normei penale prevalente în dreptul penal român	360
CAPITOLUL II. Importanța concursului aparent de norme în planul dreptului penal substanțial	367
Secțiunea 1. Sancționarea concursului de calificări	367
§ 1. Sancționarea concursului de calificări în comparație cu concursul de infracțiuni	367
§ 2. Sancționarea concursului aparent de norme penale în cazul autorului	368
2.1. Aplicarea pedepsei principale	368
2.1.1. Aspecte generale	368
2.1.2. Sancționarea tentativei	369
2.1.3. Clauza de limitare a tratamentului sancționator	373
2.2. Aplicarea pedepselor complementare și a măsurilor de siguranță	374
2.2.1. Aplicarea obligatorie a pedepselor complementare	374
2.2.2. Aplicarea obligatorie a măsurilor de siguranță	376
§ 3. Sancționarea concursului de calificări în cazul participanților	378
3.1. Participația în cazul pluralității de fapte	378
3.1.1. Problema răspunderii participantului la fapta anterioară sau ulterioară sancționată implicit	378
a) Teoria participației	379
b) Circumstanțele reale și personale	382
3.1.2. Construcția juridică a răspunderii participantului	384
3.2. Participația în cazul unității de faptă	385
Secțiunea a 2-a. Efectele cauzelor de înlăturare a răspunderii penale ori executării pedepsei	389
§ 1. Efectele amnistiei și grațierii	390
§ 2. Efectele prescripției răspunderii penale	394
§ 3. Efectele lipsei și retragerii plângerii prealabile	395
§ 4. Efectele împăcării	402
CAPITOLUL III. Importanța concursului aparent de norme în planul dreptului procesual penal	405
§ 1. Competența de investigare și judecare a infracțiunilor	405
§ 2. Valorificarea procesuală a concursului de calificări	409
§ 3. Impedimentele procesuale rezultate din principiul ne bis in idem	416
a) Situația unității de faptă	417
b) Situația pluralității de fapte	420
PARTEA a III-a. SFERA DE APLICARE A CONCURSULUI APARENT DE NORME PENALE	424
TITLUL I. CONCURSUL APARENT ÎNTRE DIFERITE CATEGORII DE NORME PENALE	424
CAPITOLUL I. Considerații generale	424

CAPITOLUL II. Concursul aparent între normele penale integratoare	426
§ 1. Aspecte introductive	426
§ 2. Incompatibilitatea normelor integratoare la nivelul vocației de aplicare	427
§ 3. Incompatibilitatea normelor integratoare la nivelul aplicării efective	432
3.1. Aspecte generale	432
3.2. Incompatibilitatea tacită a normelor integratoare	432
a) Suprapunerea domeniului de aplicare a normelor integratoare	433
b) Suprapunerea efectelor normelor integratoare	438
c) Producerea unor efecte care nu se pot concilia	442
d) Unitatea sau pluralitatea de fapte	444
CAPITOLUL III. Concursul aparent între normele penale de incriminare	450
Secțiunea 1. Incompatibilitatea normelor de incriminare la nivelul vocației de aplicare	450
§ 1. Considerații generale	450
§ 2. Excluderea vocației de aplicare prin interpretarea normelor penale	451
2.1. Interpretarea gramaticală	451
2.2. Interpretarea istorică	454
2.3. Interpretarea logico-sistemică	457
2.4. Interpretarea teleologică	460
Secțiunea a 2-a. Incompatibilitatea normelor de incriminare la nivelul aplicării efective	466
§ 1. Identificarea (in)compatibilității normelor prin raportare la voința expresă a legiuitorului	467
1.1. Clauza de reținere a concursului de infracțiuni	467
1.2. Excluderea concursului de infracțiuni	467
§ 2. Identificarea (in)compatibilității normelor prin raportare la voința tacită a legiuitorului	469
CAPITOLUL IV. Concursul aparent între o normă de incriminare și o normă integratoare	473
§ 1. Aspecte introductive	473
§ 2. Incompatibilitatea normelor la nivelul vocației de aplicare	473
§ 3. Incompatibilitatea normelor la nivelul aplicării efective	475
3.1. Incompatibilitatea expresă	475
3.2. Incompatibilitatea tacită	477
a) Tentativa și infracțiunea consumată	477
b) Circumstanțele agravante/atenuante și circumstanțele de calificare	481
(i) Particularitatea concursului aparent dintre normele integratoare și normele de incriminare	482
(ii) Identificarea incompatibilității normei integratoare	484
TITLUL II. CLASIFICAREA CONCURSULUI DE CALIFICĂRI	489
CAPITOLUL I. Considerații introductive	489
§ 1. Clasificarea concursului de calificări în doctrina penală franceză	489
§ 2. Modalitățile de analiză a relației dintre infracțiuni	491
CAPITOLUL II. Calificările alternative	493
Secțiunea 1. Calificările alternative în doctrina franceză	493
Secțiunea a 2-a. Calificările alternative în viziunea noastră	495
§ 1. Domeniul de aplicare	495
1.1. Manifestarea expresă de voință a legiuitorului	495
1.2. Identitatea obiectului juridic protejat?	497

§ 2. Importanța calificărilor alternative	499
CAPITOLUL III. Calificările incompatibile	505
Secțiunea 1. Calificările incompatibile în doctrina franceză	505
Secțiunea a 2-a. Calificările incompatibile în viziunea noastră	509
§ 1. Domeniul de aplicare	509
1.1. Teoria actelor anterioare și ulterioare sancționate implicit	509
1.2. Calificările incompatibile în cazul actelor ulterioare sancționate implicit	510
1.2.1. Sfera de aplicare	510
1.2.2. Situația particulară a actelor ulterioare sancționate implicit: exercitarea așa-ziselor atribute ale dreptului de proprietate	512
a) Exercițarea posesiei	513
b) Exercițarea folosinței	516
c) Exercițarea dispoziției juridice	519
d) Exercițarea dispoziției materiale	520
1.2.3. Actele ulterioare sancționate implicit	522
a) Domeniul de aplicare	522
b) Condițiile de aplicare a teoriei	522
(i) Relația firească dintre infracțiuni	523
(ii) Actul ulterior să nu conducă la amplificarea urmării cauzate prin fapta anterioară	527
(iii) Identitatea obiectului juridic?	529
(iv) Unitatea de subiect activ	531
(v) Unitatea de subiect pasiv?	533
(vi) Diferența de tratament sancționator?	533
1.3. Calificările incompatibile în cazul actelor anterioare sancționate implicit	534
1.3.1. Domeniul de aplicare	534
1.3.2. Condițiile de aplicare a teoriei actelor anterioare sancționate implicit	536
i) Relația firească dintre infracțiuni	536
(ii) Identitatea obiectului juridic și material?	541
(iii) Unitatea de subiect activ	543
(iv) Unitatea de subiect pasiv	547
(v) Diferența de tratament sancționator?	548
CAPITOLUL IV. Calificările redundante	552
Secțiunea 1. Calificările redundante în doctrina franceză	552
Secțiunea a 2-a. Calificările redundante în viziunea noastră	553
§ 1. Domeniul de aplicare	553
§ 2. Condițiile de aplicare a calificărilor redundante	554
2.1. Relația logico-formală dintre normele de incriminare	554
2.2. Protecția aceleiași valori sociale	558
2.3. Diferența de tratament sancționator?	561
§ 3. Importanța calificărilor redundante	562
CAPITOLUL V. Calificările graduale	568
Secțiunea 1. Justificarea calificărilor graduale ca formă a concursului de calificări	568
Secțiunea a 2-a. O posibilă soluție a jurisprudenței franceze	569
§ 1. Prezentarea jurisprudenței franceze	569
§ 2. Limitele soluției jurisprudențiale	570
Secțiunea a 3-a. Calificările graduale în viziunea noastră	572
§ 1. Domeniul de aplicare	572
§ 2. Condițiile de aplicare	580
2.1. Relația firească dintre infracțiuni	580
a) Criteriul obiectiv	580

b) Criteriul subiectiv	584
2.2. Identitatea sau legătura inerentă a valorilor sociale	585
2.3. Unitatea de subiect activ și pasiv?	590
2.4. Gradul de lezare a valorilor sociale	593
§ 3. Importanța calificărilor graduale	596
CAPITOLUL VI. Calificările echivalente	601
Secțiunea 1. Calificările echivalente în doctrina franceză	601
Secțiunea a 2-a. Calificările echivalente în viziunea noastră	602
§ 1. Sfera de aplicare	602
1.1. Identitatea totală a normelor de incriminare	602
1.2. Identitatea relativă a normelor de incriminare	605
§ 2. Condițiile de aplicare	606
2.1. Relația formală dintre infracțiuni	606
2.2. Identitatea obiectului juridic protejat sau lezat	607
§ 3. Importanța calificărilor echivalente	612
PARTEA A IV-A. SOLUȚIONAREA CONCURSULUI APARENT DE NORME PENALE	614
TITLUL I. PRINCIPIILE DE SOLUȚIONARE A CONCURSULUI DE CALIFICĂRI	614
CAPITOLUL I. Aspecte introductive	614
Secțiunea 1. Teoria monistă și teoria pluralistă	614
§ 1. Aspecte generale	614
§ 2. Apariția și evoluția teoriei moniste	615
2.1. Originea teoriei moniste	615
2.2. Teoria monistă în sistemul italian	616
§ 3. Apariția și evoluția teoriei pluraliste	619
3.1. Originea teoriei pluraliste	619
3.2. Teoria pluralistă în sistemul italian	627
3.3. Teoria pluralistă în sistemul spaniol	628
Secțiunea a 2-a. Soluționarea concursului de calificări în dreptul penal român	630
Secțiunea a 3-a. Relația dintre formele de clasificare a concursului de calificări și principiile de soluționare a acestuia	635
§ 1. Sistemul formelor de clasificare și sistemul principiilor de soluționare	635
1.1. Aplicarea individuală a sistemelor	635
1.2. Criticile aplicării individuale a sistemelor	635
§ 2. Aplicarea cumulativă a sistemelor: sistemul mixt	637
a) Prima etapă: încadrarea în formele de clasificare a concursului de calificări	637
b) A doua etapă: aplicarea principiilor de soluționare a concursului de calificări	638
§ 3. Relațiile dintre norme: teoria autorului german Ulrich Klug	640
CAPITOLUL II. Principiul specialității (lex specialis derogat legi generali)	643
Secțiunea 1. Înțelegerea principiului specialității	643
§ 1. Concept și fundament	643
1.1. Definirea principiului specialității	643
1.2. Fundamentul principiului specialității	647
§ 2. Situațiile care nu fac obiectul principiului specialității	651
2.1. Aplicabilitatea generală a Codului penal în raport cu legile speciale	652
2.2. Legea temporară propriu-zisă și legea excepțională	654

Secțiunea a 2-a. Construcția juridică a principiului specialității	656
§ 1. Subordonarea normelor de incriminare	656
1.1. Premisa relației de subordonare: specialitatea in abstracto și specialitatea in concreto	656
1.2. Relația de subordonare specifică specialității	657
1.3. Mijloacele de identificare a subordonării specifice principiului specialității	659
1.3.1. Interpretarea gramaticală	660
1.3.2. Interpretarea teleologică	660
1.4. Subordonarea infracțiunilor cu conținut alternativ	661
1.5. Particularitatea normelor în alb	662
1.6. Consecința relației de subordonare: unitatea de faptă în cazul specialității	663
§ 2. Structura normei speciale	667
2.1. Elementele susceptibile de particularizare	667
2.1.1. Elementele specifice tipicității	668
a) Subiecții infracțiunii	668
(i) Subiectul activ	668
(ii) Subiectul pasiv	669
b) Obiectul infracțiunii	670
(i) Obiectul material	670
(ii) Obiectul juridic	670
c) Latura obiectivă a infracțiunii	671
(i) Acțiunea și inacțiunea	671
(ii) Urmarea sau rezultatul	674
d) Alte elemente ale infracțiunii	678
(i) Locul	678
(ii) Timpul	679
(iii) Modul și mijloacele de comitere	679
2.1.2. Elementele specifice laturii subiective	680
a) Formele de vinovăție	680
(i) Intenția	680
(ii) Culpă	682
(iii) Intenția depășită (praeterintenția)	683
b) Alte elemente ale laturii subiective	684
(i) Mobilul	685
(ii) Scopul	686
2.2. Formele de manifestare a specialității	687
a) Specialitatea printr-un element specific	688
b) Specialitatea printr-un element adițional	692
c) Specialitatea printr-un element specific și un element adițional	694
§ 3. Relația principiului specialității cu calificările redundante	696
Secțiunea a 3-a. Domeniul și limitele de aplicare	697
§ 1. Infracțiunile calificate și infracțiunile privilegiate	697
1.1. Infracțiunile calificate, formele calificate și formele agravate	698
1.2. Infracțiunile privilegiate și formele atenuate	701
1.3. Relația dintre infracțiunile calificate/formele calificate/gravate și infracțiunile privilegiate/formele atenuate	704
§ 2. Infracțiunile asimilate și tentativa	707
2.1. Infracțiunea specială asimilată infracțiunii generale	707
2.2. Tentativa la infracțiunea specială și infracțiunea generală consumată	708
§ 3. Specialitatea unilaterală și specialitatea bilaterală	711
3.1. Delimitări conceptuale	711
3.2. Aplicabilitatea principiului în cazul specialității bilaterale	713
3.3. Efectele specialității bilaterale	713

CAPITOLUL III. Principiul subsidiarității (lex primaria derogat legi subsidiariae)	715
Secțiunea 1. Aspecte generale	715
§ 1. Preliminarii	715
§ 2. Definirea principiului subsidiarității	716
Secțiunea a 2-a. Subsidiaritatea formală (expresă)	718
§ 1. Noțiuni	718
§ 2. Rolul subsidiarității formale	721
§ 3. Relația subsidiarității formale cu alte instituții	723
3.1. Relația cu clauza de reținere a concursului de infracțiuni	723
3.2. Relația cu calificările alternative	726
§ 3. Construcția juridică a subsidiarității formale	729
3.1. Relația dintre normele de incriminare	729
3.1.1. Regula interferenței normelor	730
3.1.2. Excepția subordonării normelor	731
3.2. Formele de manifestare a subsidiarității formale (exprese)	732
3.2.1. Clauzele de subsidiaritate determinate	733
a) Identificarea voinței determinate a legiuitorului	733
b) Aplicarea clauzei de subsidiaritate determinate	733
3.2.2. Clauzele de subsidiaritate nedeterminate	734
a) Identificarea voinței nedeterminate a legiuitorului	734
b) Criticile clauzei de subsidiaritate nedeterminate	736
c) Aplicarea clauzei de subsidiaritate nedeterminate	738
3.2.3. Clauzele de subsidiaritate relativ determinate	739
a) Identificarea voinței relativ determinate a legiuitorului	739
b) Aplicarea clauzei de subsidiaritate relativ determinate	742
(i) Aspecte generale	742
(ii) Identificarea infracțiunii mai grave	743
(iii) Efectele clauzei de subsidiaritate	746
§ 4. Conflictul între clauzele de subsidiaritate (subsidiaritatea bilaterală)	748
4.1. Conceptul de subsidiaritate bilaterală	748
4.2. Soluționarea conflictului în funcție de clauzele de subsidiaritate	750
Secțiunea a 3-a. Subsidiaritatea materială (tacită)	751
§ 1. Noțiuni	751
§ 2. Domeniul de aplicare a subsidiarității materiale	754
2.1. Poziția doctrinei majoritare	754
(i) Actele de pregătire sancționate ca infracțiuni autonome și infracțiunile de tranzit	754
ii) Infracțiunile de pericol și infracțiunile de rezultat	755
iii) Relația dintre formele de participare	756
iv) Infracțiunile din culpă și infracțiunile intenționate	756
v) Infracțiunile omisive și infracțiunile comisive	756
vi) Infracțiunile anterioare sancționate implicit și infracțiunile principale	757
2.2. Subsidiaritatea materială în concepția noastră	757
§ 3. Construcția juridică a subsidiarității materiale	761
2.1. Relația dintre normele de incriminare	761
2.2. Formele de manifestare a subsidiarității materiale	763
2.2.1. Subsidiaritatea materială în cazul pluralității de fapte	763
a) Aspecte generale	763
b) Relația cu calificările incompatibile	764
2.2.2. Subsidiaritatea materială în cazul unității de faptă	771
a) Expunerea problemei	771
b) Concluzii asupra subsidiarității materiale în cazul unității de faptă	781
Secțiunea a 4-a. Considerații finale	782

§ 1. Relația subsidiarității formale cu subsidiaritatea materială	782
1.1. Echivalența formelor subsidiarității	783
1.2. Prevalența subsidiarității formale	783
1.3. Complementaritatea formelor subsidiarității	785
§ 2. Delimitarea principiului subsidiarității față de principiul specialității	786
§ 3. Prioritatea principiului specialității față de principiul subsidiarității	787
CAPITOLUL IV. Principiul absorbției (lex consumens derogat legi consumptae)	790
Secțiunea 1. Aspecte generale	790
§ 1. Preliminarii	790
§ 2. Noțiune și conținut	791
a) Structura principiului absorbției	793
b) Domeniul de aplicare a principiului absorbției	796
c) Definirea principiului absorbției	799
Secțiunea a 2-a. Absorbția legală	800
§ 1. Înțelegerea absorbției legale	800
1.1. Conceptul de absorbție legală	800
1.2. Principalele expresii ale absorbției legale	801
1.2.1. Infracțiunea complexă	801
1.2.2. Infracțiunea complexă praeterintenționată	804
1.2.3. Infracțiunea progresivă	805
1.3. Rațiunea absorbției legale	806
1.4. Caracteristicile absorbției legale	809
a) Valoarea socială protejată	809
b) Diferența de tratament sancționator	812
§ 2. Construcția juridică a absorbției legale	818
2.1. Subordonarea normelor de incriminare	818
2.1.1. Caracterul necesar al absorbției	818
a) Absorbția generală	818
b) Absorbția elementelor de specializare	822
2.1.2. Relației de subordonare specifică absorbției legale	825
2.1.3. Subordonarea normelor cu conținut alternativ	826
2.1.4. Consecința relației de subordonare: unitatea de faptă	827
a) Unitatea materială de faptă	827
b) Unitatea juridică de faptă	828
2.2. Structura normei absorbante	830
2.2.1. Formele de clasificare a normei absorbante	830
a) Unitatea sau pluralitatea acțiunilor	831
(i) Infracțiunea absorbantă care presupune comiterea unei singure acțiuni	832
(ii) Infracțiunea absorbantă care presupune comiterea mai multor acțiuni	833
b) Unitatea sau pluralitatea subiecților pasivi	834
(i) Infracțiunea absorbantă care presupune o pluralitate de subiecți pasivi	834
(ii) Infracțiunea absorbantă care presupune lezarea unui subiect pasiv	837
c) Rolul jucat de acțiunea absorbită în structura normei absorbante	837
(i) Infracțiunea absorbantă în forma de bază	837
(ii) Infracțiunea absorbantă în forma agravată/calificată	838
2.2.2. Formele de manifestare a absorbției legale	839
(i) Trimiterea la denumirea sau textul legal al infracțiunii absorbite	840
(ii) Referirea la noțiuni generice	846
(iii) Reproducerea elementelor infracțiunii absorbite	850

§ 3. Limitele de aplicare a principiului absorbției legale în cazul tentativei	853
4.1. Caracterul necesar al absorbției în cazul tentativei	853
4.2. Diferența de tratament sancționator în cazul tentativei	855
4.2.1. Infracțiunea absorbantă tentată și infracțiunea absorbită consumată	855
Secțiunea a 3-a. Absorbția naturală	858
§ 1. Înțelegerea absorbției naturale	858
1.1. Conceptul de absorbție naturală	858
1.2. Fundamentul absorbției naturale	861
§ 2. Domeniul de aplicare a absorbției naturale	867
2.1. Stabilirea cadrului general	867
2.2. Aplicabilitatea absorbției naturale în cazul infracțiunilor intenționate	868
2.2.1. Iter criminis: elementul central al absorbției naturale în cazul infracțiunilor intenționate	868
2.2.2. Săvârșirea infracțiunii absorbite în cursul fazei interne a infracțiunii absorbante	869
2.2.3. Săvârșirea infracțiunii absorbite în cursul fazei externe a infracțiunii absorbante	873
a) Etapa actelor de pregătire	874
(i) Aspecte introductive	874
(ii) Infracțiunea absorbită ca act de pregătire in abstracto	875
(iii) Infracțiunea absorbită ca act de pregătire in concreto	876
(iv) Infracțiunile-obstacol?	877
b) Etapa actelor de executare (tentativa)	880
(i) Aspecte introductive	880
(ii) Infracțiunea absorbită săvârșită printr-un act de executare in concreto al infracțiunii absorbante	881
(iii) Infracțiunea absorbită săvârșită printr-un act de executare in abstracto al infracțiunii absorbante	883
c) Etapa consumării și epuizării	887
(i) Consumarea infracțiunii absorbante	887
(ii) Epuizarea infracțiunii absorbante	888
2.3. Aplicabilitatea absorbției naturale în cazul infracțiunilor din culpă	890
2.3.1. Stabilirea cadrului general	890
2.3.2. Nexul causal: elementul central al absorbției naturale în cazul infracțiunilor din culpă	892
2.3.3. Absorbția naturală în cazul unității și pluralității de fapte	892
2.4. Aplicabilitatea absorbției naturale în cazul conflictului dintre o infracțiune din culpă și o infracțiune intenționată	895
§ 3. Construcția juridică a absorbției naturale	897
3.1. Relația dintre normele de incriminare	897
3.1.1. Interferența și eterogenitatea normelor	897
3.2. Formele de manifestare a absorbției naturale	898
3.2.1. Absorbția naturală în cazul pluralității de fapte	899
a) Relația absorbției naturale cu calificările incompatibile în modalitatea actelor anterioare sancționate implicit	899
b) Categoriile de infracțiuni care permit absorbția naturală în cazul pluralității de fapte	900
(i) Infracțiunile de tranzit	900
(ii) Infracțiunile de pericol și infracțiunile de rezultat	901
(iii) Infracțiunile din culpă și infracțiunile intenționate	903
(iv) Infracțiunile omisive și infracțiunile comisive	903
3.2.2. Absorbția naturală în cazul unității de faptă	904
a) Relația absorbției naturale cu calificările graduale	904
b) Principalele infracțiuni care fac obiectul absorbției naturale	904

(i) Distrugerea și infracțiunile săvârșite prin violență	904
(ii) Lovirea sau alte violențe ori vătămarea corporală și omorul	907
(iii) Lipsirea de libertate în mod ilegal și alte infracțiuni	908
(iv) Întreruperea cursului sarcinii și infracțiunile îndreptate împotriva integrității corporale	912
(v) Compromiterea intereselor justiției și divulgarea informațiilor secrete de serviciu sau nepublice	914
Secțiunea a 4-a. Considerații finale	915
§ 1. Relația între formele principiului absorbției	915
§ 2. Delimitarea principiului absorbției față de celelalte principii	916
2.1. Delimitarea absorbției față de specialitate	917
2.1.1. Absorbția legală și specialitatea	917
a) Importanța delimitării	917
b) Criteriul de delimitare	918
2.1.2. Absorbția naturală și specialitatea	923
2.2. Delimitarea absorbției față de subsidiaritate	924
2.2.1. Absorbția legală și subsidiaritatea	924
a) Delimitarea absorbției legale față de subsidiaritatea formală	924
b) Delimitarea absorbției legale față de subsidiaritatea materială	925
2.2.2. Absorbția naturală și subsidiaritatea	926
a) Delimitarea absorbției naturale față de subsidiaritatea formală	926
b) Delimitarea absorbției naturale față de subsidiaritatea materială	927
(i) Importanța delimitării	927
(ii) Criteriile de delimitare	928
§ 3. Ordinea de aplicare a principiilor	931
3.1. Problema conflictului între principiile de soluționare a concursului de calificări	931
3.2. Conflictul între principiul subsidiarității și principiul absorbției	932
3.2.1. Subsidiaritatea formală și absorbția legală	932
3.3.2. Subsidiaritatea formală și absorbția naturală	934
CAPITOLUL V. Principiul alternativității	936
Secțiunea 1. Statutul principiului alternativității	936
§ 1. Aspecte introductive	936
§ 2. Evoluția istorică a alternativității	938
§ 3. „Resuscitarea” principiului alternativității	942
Secțiunea a 2-a. Înțelegerea principiului alternativității	946
§ 1. Definiția și caracteristicile principiului	946
1.1. Conceptul de alternativitate	946
1.2. Trăsăturile esențiale ale alternativității	946
§ 2. Identificarea normei prevalente	949
2.1. Aplicarea criteriului cronologic sau a regulii lex posterior derogat priori?	949
2.2. Aplicarea principiului in dubio mitius sau in dubio pro reo	952
2.3. Aplicarea normei penale mai severe	955
2.3.1. Rațiunea aplicării normei mai severe	955
2.3.2. Identificarea normei penale mai severe	957
a) Situația infracțiunilor consumate și a tentativei	957
b) Problema răspunderii penale a minorilor	959
2.3.3. Excepțiile de la aplicarea normei penale mai severe și relația cu regula exclusivității normei prevalente	960
Secțiunea a 3-a. Domeniul de aplicare a principiului alternativității	961
§ 1. Domeniul propriu de aplicare: relația cu calificările echivalente	962
1.1. Relația de identitate	962
1.2. Relația de interferență	963

§ 2. Domeniul subsidiar de aplicare a alternativității	965
2.1. Caracterul rezidual al alternativității față de principiul specialității	965
2.2. Caracterul rezidual al alternativității față de principiul subsidiarității	971
2.2.1. Aplicarea alternativității în lipsa subsidiarității materiale?	971
2.2.2. Aplicarea alternativității în lipsa subsidiarității formale	971
2.3. Caracterul rezidual al alternativității față de principiul absorbției	973
2.3.1. Aplicarea alternativității în lipsa absorbției legale	973
2.3.2. Aplicarea alternativității în lipsa absorbției naturale	974
a) Aplicarea alternativității în cazul unității de faptă	974
(i) Premisa aplicării subsidiare a alternativității	974
(ii) Infracțiunea aparent absorbantă să rămână în forma tentativei	976
(iii) Fapta materială să nu depășească sfera de aplicare a infracțiunii aparent absorbite	977
(iv) Întreruperea activității infracționale să fie, de regulă, involuntară	980
b) Aplicarea alternativității în cazul pluralității de fapte	987
(i) Premisa aplicării subsidiare a alternativității	987
(ii) Situația faptei materiale care nu depășește strictul necesar pentru reținerea infracțiunii aparent absorbite	988
(iii) Situația conduitei care depășește strictul necesar pentru reținerea infracțiunii aparent absorbite	989
c) Aplicarea alternativității în sistemul de drept penal român	991

Titlul II. SOLUȚIONAREA CONCURSULUI APARENT DE NORME PENALE ÎN RELAȚIA DINTRE ALTE NORME

994

CAPITOLUL I. Soluționarea concursului aparent între o normă integratoare și o normă de incriminare

994

CAPITOLUL II. Soluționarea concursului aparent de norme în materia participației penale	998
Secțiunea 1. Aspecte introductive	998
Secțiunea a 2-a. Autoratul și participația penală	1000
§ 1. Conceptul de autorat și participația principală	1000
a) Teoriile obiective	1000
(i) Teoria obiectiv-formală	1000
(ii) Teoria obiectiv-materială	1001
b) Teoriile subiective	1001
c) Teoria dominației asupra faptei	1002
d) (Co)autoratul în dreptul penal român	1003
§ 2. Participația secundară și formele acesteia	1004
2.1. Rațiunea incriminării participației secundare	1004
2.2. Instigarea	1006
a) Noțiune	1006
b) Formele instigării	1009
(i) Instigarea individuală și instigarea colectivă	1009
(ii) Instigarea proprie și instigarea improprie	1010
(iii) Instigarea urmată de executare (izbutită) și instigarea neurmată de executare (neizbutită)	1010
(iv) Instigarea explicită și instigarea ascunsă	1011
(v) Instigarea simplă și instigarea calificată	1011
2.3. Complicitatea	1011
Secțiunea a 3-a. Conflictul în cazul actelor de participație secundară sancționate	

autonom	1015
§ 1. Preliminarii. Lipsa vocației de aplicare a complicității ori instigării	1015
§ 2. Incompatibilitatea normelor la nivelul aplicării efective. Principiile de soluționare a conflictului	1018
2.1. Relația dintre norme	1018
2.2. Problema conflictului în cazul sancționării distincte a actelor de complicitate	1018
2.3. Problema conflictului în cazul sancționării distincte a actelor de instigare	1024
Secțiunea a 4-a. Conflictul între formele de participație la aceeași infracțiune	1028
CAPITOLUL III. Soluționarea concursului aparent de norme integratoare	1032
§ 1. Aspecte preliminare	1032
§ 2. Aplicarea principiului specialității	1032
§ 3. Aplicarea principiului subsidiarității	1034
§ 4. Aplicarea principiului absorbției	1035
§ 5. Aplicarea principiului alternativității	1036
CONCLUZII	1039
BIBLIOGRAFIE	1066

CUVINTE-CHEIE

Normele penale. Interpretarea gramaticală. Interpretarea istorică. Interpretarea logico-sistematică. Interpretarea teleologică. Concursul de norme penale. Concursul aparent de norme penale. Concursul de calificări. Ne bis in idem. Double Jeopardy. Gradinger c. Austriei. Oliveira c. Elveției. Franz Fischer c. Austriei. Zolotukhin c. Rusiei. Same Physical Act Doctrine. People v. Schlenger. People v. Stewart. People v. King. People v. Baity. Merger Doctrine. Lesser Included Offense. Strict Statutory Approach. Pleadings Approach. Evidentiary Approach. Inherently-related Approach. Blockburger. Concursul de infracțiuni. Concursul formal de infracțiuni. Concursul real de infracțiuni. Tentativa. Pedepsele complementare. Măsurile de siguranță. Participația. Circumstanțele reale. Circumstanțele personale. Amnistia. Grațierea. Prescripția răspunderii penale. Lipsa și retragerea plângerii prealabile. Împăcarea. Schimbarea încadrării juridice. Achitare. Calificările alternative. Calificările incompatibile. Actele anterioare și ulterioare sancționate implicit. Calificările redundante. Calificările graduale. Calificările echivalente. Teoria monistă. Teoria pluralistă. Principiul specialității. Legea temporară. Relația de subordonare. Specialitatea printr-un element specific. Specialitatea printr-un element adițional. Infracțiunile calificate. Formele calificate. Formele agravate. Infracțiunile privilegiate. Formele atenuate. Specialitatea unilaterală. Specialitatea bilaterală. Principiul subsidiarității. Relația de interferență. Clauzele de subsidiaritate. Subsidiaritatea formală / expresă. Subsidiaritatea materială / tacită. Principiul absorbției. Absorbția legală. Infracțiunea complexă. Infracțiunea progresivă. Absorbția elementelor de specializare. Absorbția naturală. Iter criminis. Infracțiunile-obstacol. Raportul de cauzalitate. Relația de eterogenitate. Infracțiunile de tranzit. Infracțiunile de pericol și infracțiunile de rezultat. Infracțiunile din culpă și infracțiunile intenționate. Infracțiunile omisive și infracțiunile comisive. Principiul alternativității. In dubio mitius. In dubio pro reo. Relația de identitate. Autoratul. Coautoratul. Instigarea. Complicitatea.

REZUMAT

Studiul de față a avut ca scop examinarea în detaliu a instituției cunoscute în literatura străină sub denumirea „concurusul aparent de norme penale” sau, în literatura română, sub denumirea „concurusul de calificări”, deși între aceste noțiuni am apreciat că există o diferență de la gen la specie.

Problema concursului aparent de norme penale a făcut obiectul unor intense și ample dezbateri în literatura de specialitate străină apărută încă de la sfârșitul secolului al XX-lea, deși în doctrina autohtonă studiile apărute au fost mai puțin preocupate de abordarea unitară a conceptului. Fără puțință de tăgadă, practica judiciară și literatura română au cunoscut și aplicat de-a lungul timpului unele dintre principiile de soluționare a concursului aparent de norme penale, îndeobște principiul specialității, însă în lipsa unei viziuni de ansamblu asupra tuturor principiilor incidente, există riscul extinderii sau restrângerii nejustificate a domeniilor de aplicare al principiilor.

Așa se face că prin prezentul studiu am urmărit să dezvoltăm și să analizăm din toate perspectivele instituția concursului aparent de norme penale, accentul punându-se asupra încercării de a oferi unitate și claritate unui concept deosebit de complex și cu implicații practice semnificative, astfel îndepărtându-ne uneori de unele opinii majoritare exprimate în literatura străină. În acest fel au fost examinate toate formele de clasificare a concursului de calificări (calificările alternative, incompatibile, redundante și echivalente), la care am adăugat și calificările graduale, precum și toate cele patru principii de soluționare a concursului de calificări (principiile specialității, subsidiarității, absorbției și alternativității), cu încercarea de resuscitare a principiului alternativității la care s-a renunțat treptat în literatura străină.

*Teoria concursului aparent de norme penale reprezintă de departe unul dintre cele mai controversate subiecte în literatura de specialitate și practica judiciară datorită domeniului său vast de aplicare, având o importanță deosebită atât în materia dreptului penal general, cât și a dreptului penal special, iar uneori inclusiv în dreptul procesual penal. Dacă în mod obișnuit este posibilă aprofundarea unor instituții de drept penal material în cadrul unor lucrări de specialitate dedicate exclusiv acestora, studiul *in extenso* a teoriei concursului aparent s-a remarcat prin diversitatea instituțiilor juridice care intră „în joc” și ajută la configurarea teoriei. Acest lucru nu este deloc surprinzător dacă avem în vedere că majoritatea instituțiilor juridice beneficiază de o reglementare prin intermediul normelor dreptului penal, iar interacțiunea normelor sau, mai cu seamă, conflictul normelor reprezintă principala problemă pe care o aduce în discuție teoria.*

Examinarea elementelor constitutive ale unei infracțiuni aduce în discuție o problemă de interpretare și aplicare a unei singure norme de incriminare, care face obiectul de studiu al dreptului penal, partea specială. Chiar dacă nu orice infracțiune prezintă dificultăți la nivelul înțelegerii și aplicării normei, lucrurile se complică întotdeauna în momentul examinării interacțiunii normelor și, deci, a relației dintre

două sau mai multe infracțiuni, deoarece presupune nu doar identificarea sferei de aplicare, ci și efectuarea unei analize comparative a elementelor constitutive ale infracțiunilor pentru a stabili în ce măsură normele beneficiază de o aplicare cumulativă sau, dimpotrivă, se exclud reciproc datorită unui element de opoziție ori incompatibilității la nivelul efectelor.

Studiile de specialitate apărute de-a lungul timpului în doctrina noastră penală s-au remarcat prin diversitatea soluțiilor identificate fie pentru delimitarea anumitor infracțiuni, fie pentru delimitarea concursului de infracțiuni față de situația în care o singură normă de incriminare dintre cele care au vocație de aplicare își poate produce efectele. Cu toate acestea, examinarea interacțiunii anumitor norme de incriminare nu poate fi realizată în lipsa unei construcții juridice solide ce permite fundamentarea soluției în considerarea unor idei directoare, care să poată fi aplicate și în cazul raportului dintre alte norme penale similare. Ca atare, nu este posibilă o abordare unidirecțională a relației dintre două infracțiuni, centrată exclusiv asupra elementelor constitutive ale acestora, ci doar pornind de la un concept general care să ghideze procesul de interpretare și aplicare a normelor penale.

Această construcție juridică solidă ori acest concept general la care am făcut referire este *teoria concursului aparent de norme penale*, care face obiectul de studiu al dreptului penal, partea generală. Apărută în literatura germană în urmă cu aproximativ 150 de ani, teoria beneficiază de o reglementare legală în unele state europene (*Italia, Spania*) și în mai multe state latino-americane (*Mexic, Nicaragua, Costa Rica, El Salvador, Honduras, Puerto Rico, Panama, Bolivia, Ecuador*).

În doctrina noastră penală, aceeași teorie, cunoscută sub diferite denumiri (*concurusul de norme, concurusul de calificări, concurusul de texte etc.*), se află încă la început de drum. Un indiciu în acest sens este lipsa unei monografii dedicate subtilităților și profunzimii concursului aparent, dar și analiza sintetică a modalităților de identificare și soluționare a conflictului de norme prezentă în unele manuale de drept penal. Astfel, am urmărit pe parcursul cercetării să dezvoltăm o teorie menită să ajute atât la identificarea conflictelor între diferitele norme penale, cât și la soluționarea acestor conflicte, în încercarea de a oferi un suport argumentativ organelor judiciare chemate să interpreteze și să aplice normele penale. Nu de puține ori pluralitatea de norme penale care primesc vocație de aplicare a cunoscut o aplicare eronată, fie prin crearea unui avantaj inculpatului prin reținerea unei singure infracțiuni în detrimentul concursului de infracțiuni, fie prin crearea unui dezavantaj prin reținerea greșită a concursului de infracțiuni.

Deși în sistemul nostru de drept, concursul aparent de norme penale nu beneficiază de o reglementare din partea legiuitorului, considerăm că prezenta lucrare se adresează și acestuia. Spre deosebire însă de sistemul german, în cadrul căruia lipsa unei asemenea reglementări se datorează voinței legiuitorului, manifestate în urma unor discuții controversate purtate asupra oportunității adoptării unor dispoziții legale în această materie, pasivitatea legiuitorului român se poate datora unei insuficiente cunoașteri a tuturor implicațiilor teoriei, pentru care ar fi trebuit să se pornească de la o analiză constructivă realizată în doctrină.

Așa se face că teoria concursului aparent de norme penale se regăsește printre cele mai complexe și controversate subiecte care fac obiectul de studiu al dreptului penal, partea generală, fiind o adevărată provocare pentru orice persoană care încearcă să îi deslușească tainele. De aceea, în încercarea de a simplifica modalitatea de înțelegere și aplicare a teoriei, am fost nevoiți să ne abatem uneori de la conceptele dezvoltate și admise în prezent în doctrina română ori străină și în practica judiciară, precum și să creăm unele concepte noi, toate acestea pentru a elimina, pe de o parte, acele incertitudini ce caracterizează în general teoria, iar pe de altă parte, vulnerabilitățile inerente oricărui concept juridic lipsit de unitate.

Odată cunoscute toate dificultățile cu care se confruntă teoria, dar și limitele de aplicare a acesteia în modalitatea expusă în cadrul prezentei lucrări, legiuitorul are posibilitatea de a ține cont de acest lucru în procesul de elaborare a legii penale, evitându-se pe viitor crearea unor norme care să permită apariția practicii judiciare neunitare și să dea naștere la arbitrar.

Astfel, am dedicat prima parte a lucrării de față studiului teoriei normei penale, în cadrul căreia am putut observa că *norma penală* nu poate fi înțeleasă exclusiv într-un sens restrictiv, sub forma unei reguli de conduită sub amenințarea unei sancțiuni penale, ci și într-un sens extensiv, cuprinzând, pe lângă regulile de conduită permise de legea penală, orice dispoziții de drept penal care reglementează nașterea, modificarea și stingerea raporturilor juridice penale. Acest înțeles ne-a permis clasificarea normei penale în cele mai importante două categorii, și anume *normele de incriminare* și *normele integratoare*, pe care am folosit-o ulterior la delimitarea sferei de aplicare a concursului aparent de norme, care nu se rezumă la conflictul între normele de incriminare, așa cum în mod obișnuit este tratat în literatura de specialitate, ci include și conflictul între normele integratoare (ex. *între amnistie și reabilitare*) sau între o normă integratoare și o normă de incriminare (ex. *între circumstanțele agravante generale și elementele circumstanțiale agravante*).

Pe de altă parte, analiza normelor penale nu a putut fi lipsită de succinte considerații privind elaborarea și interpretarea normei penale. Dacă prima reprezintă apanajul legiuitorului, cea de-a doua reprezintă principalul mijloc aflat la îndemâna organelor judiciare de identificare a voinței legiuitorului. Într-un sistem care nu reglementează concursul aparent de norme penale, care oricum nu ar putea să cuprindă referințe de detaliu ale teoriei, sarcina identificării și soluționării concursului aparent de norme aparține organelor judiciare, iar interpretarea normei penale reprezintă principalul mijloc de realizare a acestui scop. Utilizând metodele de interpretare a normei, persoana responsabilă cu aplicarea legii penale are posibilitatea de a delimita sfera de aplicare a teoriei de simplele cazuri în care normele doar par să aibă vocație concomitentă de aplicare aceleiași situații de fapt, așa cum este relația dintre infracțiunile de viol și incest, care nu ar putea să dea naștere unui concurs aparent, în condițiile în care normele se exclud reciproc. Mai mult, în situațiile în care normele conflictuale au la bază o relație logico-formală, ce permite identificarea incompatibilității acestora la nivelul aplicării efective printr-o „simplă” lectură și comparare a conținutului (ex. *normele supuse principiului specialității ori absorbției legale*), elaborarea și interpretarea normelor penale subliniază relația de comunicare între puterea legislativă și puterea

judecătorească. În aceste cazuri, concursul aparent poate fi configurat și „controlat” de către legiuitor odată cu elaborarea normei, urmând ca judecătorul să aplice legea penală în conformitate cu voința acestuia. Așa se face că teoria concursului aparent de norme își dovedește importanța nu numai în cursul procesului penal, în momentul aplicării legii, ci și în cursul procesului de elaborare a normei penale, legiuitorul fiind dator să țină seama de relațiile conflictuale care ar putea să apară între diferitele norme și să reglementeze conținutul acestora într-o manieră diferită în măsura în care ar urmări aplicarea lor cumulativă.

Spre finalul părții întâi am ales să examinăm noțiunea de *concurș de norme*, care în mod obișnuit este rezervată în literatura noastră de specialitate pentru situațiile în care normele sunt incompatibile la nivelul aplicării efective, neputând fi cumulate. Pornind însă de la noțiunea de *concurș*, care exprimă ideea de pluralitate, am ales să tratăm în mod diferit subiectul, realizând o distincție între *concurșul veritabil (compatibil) de norme penale* și *concurșul aparent (incompatibil) de norme penale*, după cum normele aflate în discuție ar putea fi aplicate cumulativ sau dimpotrivă, această din urmă noțiune justificând și denumirea prezentului studiu. Am considerat astfel că inclusiv concursul de infracțiuni reprezintă o subcategorie a concursului veritabil, atunci când au vocație de aplicare mai multe norme de incriminare, preferând noțiunea de concurs aparent datorită ideii pe care o exprimă, asemenea literaturii spaniole și italiene, și anume faptul că o singură normă va fi aplicată în final.

Deloc lipsit de importanță a fost în partea a II-a și titlul I, în cadrul căruia am realizat o scurtă incursiune istorică în ceea ce privește apariția teoriei concursului aparent. Deși principiul specialității ori alte situații în care normele nu puteau fi aplicate cumulativ erau cunoscute în practica judiciară și doctrina mai veche, care justificau preferința pentru o singură normă în considerarea principiului *ne bis in idem*, punctul de origine al teoriei îl constituie publicațiile autorului german Adolf Merkel, de la finalul secolului al XIX-lea, considerat în prezent părintele concursului aparent. Dacă inițial s-a propus utilizarea doar a principiului specialității, soluție care a avut ecou și în dreptul italian, teoria a fost preluată și dezvoltată în continuare de alți autori, care au preferat utilizarea mai multor principii de soluționare a concursului aparent, aceasta din urmă având ecou în Spania și alte state latino-americe.

În capitolul al II-lea, dedicat principiului *ne bis in idem/double jeopardy*, am examinat jurisprudența instanțelor europene și americane în această materie, pornind de la ideea că principiul reprezintă fundamentul teoriei concursului aparent, aplicarea unei singure norme găsindu-și justificare în interdicția de a sancționa o persoană de două ori pentru aceeași faptă. Analiza s-a dovedit extrem de utilă inclusiv pentru titlul următor (*titlul II*), unde am încercat să fundamentăm teoria, însă a scos în evidență că, spre deosebire de principiul *double jeopardy*, regula *ne bis in idem*, în maniera în care a fost dezvoltată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului și Curtea de Justiție a Uniunii Europene, nu poate fundamenta prin ea însăși concursul aparent de norme. Aceasta deoarece, pe de o parte, principiul beneficiază de o reglementare de natură exclusiv procesuală, interzicând aplicarea cumulativă a normelor în cursul a două procese penale diferite, iar pe de altă parte, înțelesul noțiunii *idem* a fost centrat prea mult asupra componentei factuale, în timp ce teoria concursului aparent de norme are un obiect exclusiv juridic. Altfel spus, uneori, principiul

ne bis in idem are aptitudinea de a interzice desfășurarea unui al doilea proces penal și atunci când infracțiunea se află în concurs formal (*ideal*) cu cealaltă infracțiune judecată deja definitiv. Totuși, dacă infracțiunile judecate separat s-ar afla într-o relație conflictuală, inclusiv jurisprudența europeană împiedică desfășurarea în continuare a celei de-a doua proceduri, sub sancțiunea încălcării principiului. Pe de altă parte, principiul *double jeopardy*, în maniera dezvoltată de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii, nu suferă o asemenea limitare, ceea ce face posibilă încălcarea acestuia prin soluționarea greșită a concursului aparent și în cadrul aceluiași proces penal.

În orice caz, ambele reglementări legale derivă din interdicția generală de valorificare a aceluiași lucru de două ori, care reprezintă o expresie a principiului proporționalității și alimentează teoria concursului aparent de norme penale atât în cazul săvârșirii unei singure fapte, cât și în cazul pluralității de fapte. Excepțiile dezvoltate de instanțele europene și americane sunt deopotrivă aplicabile și concursului aparent, astfel încât ori de câte ori legiuitorul impune reținerea concursului de infracțiuni printr-o clauză expresă, de regulă asociată unor infracțiuni (*ex. uciderea din culpă, vătămarea corporală din culpă, înșelăciunea*), aplicarea teoriei este exclusă.

Pentru înțelegerea concursului aparent de norme am abordat în cadrul celui de-al II-lea titlu definiția, natura juridică și condițiile de existență. În esență, am considerat că teoria concursului aparent desemnează situația în care există o pluralitate de norme penale *lato sensu* care au vocație concomitentă de aplicare în aceleași condiții de timp și spațiu, în cazul săvârșirii unei singure fapte sau, excepțional, a mai multor fapte, norme între care există o relație de incompatibilitate la nivelul aplicării efective, astfel încât aplicarea unei norme penale exclude aplicarea celeilalte/celorlalte norme, evitându-se astfel încălcarea principiului *ne bis in idem* sau a principiului proporționalității. Deși, în mod obișnuit, doctrina penală limitează aplicabilitatea teoriei în cazul săvârșirii unei singure fapte pornind de la modalitatea de dezvoltare a acesteia în literatura germană, prin „desprinderea” de concursul formal (*ideal*) de infracțiuni, am preferat integrarea pluralității de fapte în sfera de aplicare a teoriei, întrucât beneficiază de o rezolvare similară, prin apelarea la principiul absorbției naturale sau, după caz, al subsidiarității (*materiale*) ori, în mod excepțional, al alternativității.

Din perspectiva terminologică, ne-am exprimat preferința pentru denumirea de *concurș aparent* sau *impropriu de norme* și am rezervat conflictului între normele de incriminare înțelesul restrictiv de *concurș de calificări*, cu excluderea noțiunii de *unitate a legii* utilizate în mod obișnuit în doctrina germană, care nu scoate suficient în evidență elementul central al teoriei, *i.e.* pluralitatea de norme penale.

Vocația concomitentă de aplicare a normelor penale, precum și incompatibilitatea acestora la nivelul aplicării efective sunt două dintre cele mai importante cerințe ale concursului aparent, întrucât permit delimitarea nu numai a concursului de calificări față de concursul de infracțiuni, dar și a concursului aparent față de situațiile în care normele nu beneficiază de vocație de aplicare. Astfel, concursul aparent de norme este unul efectiv, întrucât fiecare dintre normele aflate în discuție trebuie să aibă aplicabilitate faptei sau faptelor săvârșite, chiar dacă în final se va aplica numai una. În această accepțiune, caracterul *aparent* cade nu asupra vocației de aplicare, ci asupra aplicării efective a normelor, deoarece, în caz contrar, normele s-

ar afla într-o relație de opoziție, de excludere reciprocă, care ar înlătura orice discuție asupra teoriei pe care o analizăm, în lipsa cerinței privind pluralitatea de norme aplicabile. Reprezentativă în acest sens este relația între infracțiunile de viol asupra unui membru de familie și incest, știut fiind că normele nu au vocație de aplicare aceleiași fapte, în condițiile în care violul presupune lipsa consimțământului victimei, iar infracțiunea de incest poate fi săvârșită doar cu acordul membrului de familie.

Văzând sfera de aplicare a concursului aparent de norme și legătura cu alte instituții de drept penal, am exprimat anumite rezerve în ceea ce privește poziționarea acestuia în cadrul teoriilor generale a normei penale, infracțiunii ori pedepsei sau alături de concursul de infracțiuni și, în același timp, am considerat ușor neinspirată opțiunea doctrinei majoritare de examinare a teoriei în cadrul capitolului privind aplicarea legii penale în timp. În realitate, conflictul de norme depășește studiul individual al normei penale și permite examinarea interacțiunii atât a normelor de incriminare, relevante din perspectiva pedepsei, infracțiunii ori a concursului de infracțiuni, cât și a normelor integratoare. De aceea, am preferat studierea acestui fenomen în cadrul materiei dedicate aplicării în general a legii penale, accentul căzând asupra modalității de soluționare a conflictului, respectiv identificării și aplicării normei penale prioritare.

Al doilea capitol al titlului II a fost rezervat condițiilor de existență ale concursului aparent de norme penale. Cu acea ocazie am văzut că teoria își găsește aplicabilitatea nu numai în cazul unității de faptă, așa cum sugerează doctrina majoritară, ci și în cazul pluralității de fapte, concepție care corespunde teoriei unitare a concursului aparent, în contrast cu teoria diferențierii, care exclude pluralitatea de fapte din sfera de aplicare a acestuia. Utilizând atât teoria unității naturale de acțiune, cât și teoria unității juridice de acțiune am stabilit că suntem în prezența unei singure fapte în sens material atunci când autorul săvârșește o singură acțiune sau inacțiune în înțelesul teoriei unității naturale de acțiune, însă rămânem în sfera unității de faptă, de data aceasta în sens juridic, și atunci când pluralitatea de acțiuni se regăsește în conținutul unei singure norme de incriminare, așa cum întâlnim în cazul infracțiunilor complexe, continuate și cele cu conținut alternativ. În toate celelalte cazuri concursul aparent poate fi reținut doar în considerarea pluralității de fapte.

Diferența dintre unitatea și pluralitatea de fapte, precum și a doua și cea mai importantă condiție a concursului aparent – incompatibilitatea normelor –, prezintă relevanță din perspectiva delimitării concursului de calificări față de concursul de infracțiuni, demers care a făcut obiectul discuțiilor în cadrul titlului III. Ambele instituții presupun vocația concomitentă a unor norme de incriminare, diferența realizându-se exclusiv sub aspectul aplicării acestora. Astfel, dacă în cazul concursului de calificări normele sunt incompatibile la nivelul aplicării efective, întrucât doar una dintre acestea ar putea produce efecte, concursul de infracțiuni desemnează situația exact inversă, în care normele de incriminare sunt compatibile și beneficiază de o aplicare cumulată. De aceea, am ținut să subliniem că instituțiile reprezintă două „reglementări” în oglindă, respectiv „două fețe ale aceleiași monede” construite în jurul normelor de incriminare.

Pornind de aici, calificarea relației între normele penale potrivit concursului de calificări sau de infracțiuni nu este lipsită de orice consecințe teoretice și practice, în special din perspectiva tratamentului sancționator asupra căruia ne-am aplecat în cadrul titlului IV, alături de alte efecte ale concursului aparent. În cazul săvârșirii unei singure fapte discuțiile se poartă între concursul de calificări și concursul formal de infracțiuni, în timp ce pluralitatea de fapte aduce în discuție raportul cu concursul real de infracțiuni. Analiza efectuată în cadrul titlului III s-a dovedit a fi deosebit de relevantă, întrucât, pe de o parte, a servit drept unul dintre criteriile de clasificare a formelor concursului de calificări (*regăsite în partea a III-a, titlul II*), iar pe de altă parte, a demonstrat că excluderea concursului formal de infracțiuni era posibilă potrivit oricărui dintre cele patru principii de soluționare a concursului de calificări, în timp ce excluderea concursului real presupunea aplicarea doar a anumitor principii (*conform celor evidențiate în partea a IV-a, titlul I, capitolul I*).

În același timp, delimitarea celor două expresii ale concursului (*aparent/veritabil*) de norme de incriminare ne-a permis formularea unui principiu cu aplicabilitate generală, care a ghidat ulterior interpretarea și aplicarea normelor în direcția compatibilității ori incompatibilității acestora. În esență, urmând linia directoare stabilită în doctrină, în măsura în care o singură normă de incriminare dintre cele aplicabile acoperă în întregime valoarea negativă a conduitei făptuitorului suntem în prezența concursului de calificări, în caz contrar vor fi aplicabile regulile concursului de infracțiuni. Principiul este aplicabil și în relația pluralității de fapte cu concursul real de infracțiuni, întrucât, uneori, o singură normă ar putea fi suficientă să integreze vinovăția în sens general și ilicitul penal, astfel încât să se considere că una dintre faptele săvârșite nu poate să aducă un nou reproș la adresa făptuitorului, așa cum se întâmplă în cazul sustragerii unui bun (*infracțiunea de furt*) și distrugerii ulterioare a acestuia (*infracțiunea de distrugere*). Această distincție cu valoare principială am ales să o includem în ideea de *voință tacită* a legiuitorului, întrucât, suplimentar celor arătate în doctrină, considerăm că se poate discuta și despre o *voință expresă*, în considerarea căreia este posibilă delimitarea concursului de calificări față de concursul de infracțiuni atunci când legiuitorul stabilește printr-o clauză expresă, asociată de regulă unei norme de incriminare, compatibilitatea sau incompatibilitatea normelor la nivelul aplicării efective. Pentru prima ipoteză legiuitorul recurge în mod obișnuit la formula „*se aplică regulile privind concursul de infracțiuni*” [ex. art. 192 alin. (2), 196 alin. (5), 244 alin. (2), 264 alin. (1), 272 alin. (1), 367 alin. (3) C.pen.], iar pentru cea de-a doua ipoteză norma beneficiază de aplicare „*dacă fapta nu constituie o infracțiune mai gravă*” [ex. art. 208 alin. (2), 216, 216¹, 288 alin. (1) C.pen.].

Tot pentru prima ipoteză de mai sus ne-am aplecat în ultima parte a titlului anterior (*titlul II*) asupra corespondenței unei asemenea clauze cu dispozițiile legii fundamentale, ocazie cu care am constatat că, deși clauza de reținere a concursului de infracțiuni ar trebui să rămână apanajul exclusiv al legiuitorului, care, în virtutea calității de unică autoritate legiuitoare a țării, are posibilitatea de a stabili specia și limitele de pedeapsă, discuțiile purtându-se eventual asupra proporționalității sancțiunii prevăzute de lege, Curtea Constituțională a României pare să îi limiteze prerogativele constituționale sub aspectul necesității și

proportionalității incriminării și pedepsei, în contrast cu jurisprudența dezvoltată în acest sens de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii, pe care am analizat-o în capitolul II (*secțiunea a 2-a*) al titlului I.

În *titlul IV al părții a II-a* am abordat importanța generală a concursului aparent de norme, pornind de la ideea că, în mod obișnuit, soluționarea conflictului în favoarea normei considerate prioritare determină excluderea de la aplicare a normei suprimate, împreună cu toate efectele acesteia care ar fi putut fi produse. Dacă în dreptul penal german se admite așa-numitul *principiu al combinării normelor*, ce permite normei înlăturate să producă în continuare unele efecte denumite reziduale, în lipsa unei jurisprudențe bine cristalizate în acest sens și a unei evoluții istorice favorabile, în sistemul nostru de drept am urmat soluția contrară, și anume regula exclusivității normei penale prevalente. Așa se face că odată cu înlăturarea normei suprimate, aceasta nu mai are nicio posibilitate de a-și produce efectele specifice, prin efecte înțelegând toate consecințele juridice și dispozițiile prevăzute de lege care sunt atașate normei înlăturate. Prin excepție, am considerat că norma penală înlăturată poate să producă în continuare anumite efecte atunci când, în concret, completează norma prioritară sub aspectul dispoziției, sancțiunii ori elementelor acestora, pe calea tehnicii de reglementare prin normele de trimitere, însă nu orice efecte, ci doar cele intrinseci, care se află în strânsă legătură cu ipoteza ori sancțiunea. Pe de altă parte, norma suprimată produce efecte în totalitate și atunci când norma prioritară reglementează o infracțiune asimilată celei înlăturate.

Urmând regula stabilită mai sus, am putut să observăm importanța concursului aparent de norme atât pe planul dreptului substanțial, cât și al dreptului procesual penal. Astfel, printre efectele înlăturate odată cu norma suprimată regăsim sancțiunile, cauzele de înlăturare a răspunderii penale ori executării pedepsei și competența de investigare și judecare a infracțiunilor vizând sau asociate acestei norme, care „supraviețuiesc” și se aplică inclusiv normei prioritare doar în măsura în care ne regăsim printre excepțiile menționate anterior.

Începând cu *partea a III-a* și continuând cu *partea a IV-a* am abordat ceea ce constituie nucleul sau chintesența concursului aparent de norme penale, în cadrul căror am încercat să stabilim când anume două sau mai multe norme se află într-o relație de conflict, precum și care este modalitatea de soluționare a conflictului ori de identificare a normei penale prevalente. Deși au fost împărțite în două părți, sfera de aplicare a concursului aparent de norme (*partea a III-a*) și soluționarea acestuia (*partea a IV-a*) se află într-o strânsă legătură, care impune în final formularea unor concluzii comune.

Dacă în mod obișnuit discuțiile asupra concursului aparent se poartă la nivelul normelor de incriminare datorită importanței acestora, am ales să nu excludem din sfera lui de aplicare normele integratoare, care s-ar putea afla în conflict atât între ele, cât și cu normele de incriminare. De aceea, *titlul I al părții a III-a* a debutat cu interacțiunea normelor integratoare, care se pot afla în conflict atunci când legiuitorul stabilește în mod expres incompatibilitatea acestora, precum și atunci când voința legiuitorului este doar tacită, dedusă din suprapunerea perfectă la nivelul domeniului de aplicare ori producerea unor efecte similare sau identice ori care nu se pot concilia. Spre exemplu, circumstanța atenuantă legală prevăzută de Codul penal și cauza prevăzută de art. 10 alin. (1) din Legea nr. 241/2005, ambele privind

acoperirea integrală a prejudiciului, nu ar putea fi aplicate cumulativ în cazul infracțiunii de evaziune fiscală, întrucât valorifică aceeași împrejurare de natură a atenua răspunderea penală. Spre deosebire de concursul de calificări, cazurile care fac obiectul concursului aparent de norme integratoare au putut fi identificate de la bun început, odată cu conturarea sferei de aplicare în cadrul titlului I, fără a mai fi necesar să se apeleze la principiile de soluționare a concursului aparent, acestea fiind folosite, astfel cum au fost expuse în cadrul *părții a IV-a, titlul II, capitolul al II-lea*, exclusiv pentru identificarea normei prioritare. În exemplul anterior, dispozițiile art. 10 alin. (1) din Legea nr. 241/2005 se vor aplica cu prioritate, având un caracter special față de circumstanța atenuantă generală.

Câteva particularități în această materie a prezentat și conflictul între o normă de incriminare și o normă integratoare, care a făcut obiectul *capitolului al IV-lea, titlul I, partea a III-a*. Relația de incompatibilitate la nivelul aplicării efective a normelor trebuie analizată dintr-o perspectivă unilaterală, pornind de la norma integratoare. Cu alte cuvinte, trebuie verificat doar dacă norma integratoare acoperă exact aceleași elemente de fapt care fac obiectul unor elemente constitutive ale infracțiunii, situație în care va fi înlăturată de la aplicare, iar în caz contrar va fi aplicată efectiv alături de norma de incriminare, fără posibilitatea ca norma de incriminare să urmeze aceeași soartă. Astfel, norma integratoare nu poate fi niciodată calificată ca prevalentă, în sensul de a înlătura de la aplicare norma de incriminare, ci poate fi doar aplicată atunci când normele sunt compatibile sau poate fi lăsată fără aplicare atunci când normele sunt incompatibile. Situația este atipică pentru teoria concursului aparent de norme penale, întrucât doar norma integratoare poate să se afle în conflict cu norma de incriminare, caz în care nu va mai fi aplicată, iar nu și invers.

Ajungând în final la concursul de calificări (*concurusul aparent de norme de incriminare*) am ales să tratăm într-o modalitate ușor diferită problema incompatibilității normelor și soluționarea conflictului ori identificarea normei prioritare. Astfel, există două mari sisteme utilizate în mod obișnuit pentru soluționarea concursului aparent de norme penale. Primul dintre acestea este sistemul francez, care presupune verificarea relației dintre două sau mai multe infracțiuni prin referire la formele de clasificare a concursului de calificări. În măsura în care infracțiunile pot fi încadrate în una dintre cele patru forme (*calificările alternative, incompatibile, redundante și echivalente*), normele de incriminare se află într-o relație de incompatibilitate la nivelul aplicării efective, iar în funcție de clasificarea aplicabilă este posibilă și identificarea normei penale prevalente, adică norma care va fi aplicată efectiv în final. În cadrul acestui sistem, formele de clasificare servesc atât funcției de identificare a concursului de calificări, cât și a funcției de identificare a normei penale prevalente. Al doilea este sistemul care utilizează unul sau mai multe principii pentru soluționarea concursului aparent de norme, preferat și utilizat în mod obișnuit în cele mai multe state, precum Germania, Italia, Elveția, Spania, Brazilia, statele latino-americane etc. Și în acest caz, sistemul principiilor permite atât identificarea relației de incompatibilitate a normelor la nivelul aplicării efective, cât și a normei penale prevalente. În măsura în care niciunul dintre principiile acceptate sau recunoscute nu își găsește aplicabilitatea, se va reține concursul de infracțiuni. Spre deosebire însă de

sistemul francez, stabilirea aplicabilității unuia dintre principiile de soluționare a concursului implică automat soluționarea conflictului ivit între norme. De pildă, am văzut că în dreptul penal francez, calificările redundante acoperă atât situația în care o normă are un caracter special în raport cu o altă normă (*generală*), cât și situația în care o infracțiune reprezintă un element constitutiv sau circumstanțial agravant al altei infracțiuni. Astfel, nu ar fi suficient să se stabilească faptul că două infracțiuni fac obiectul calificărilor redundante, ci, în concret, relația dintre infracțiunile aplicabile trebuie încadrată în una dintre cele două categorii pentru a asigura identificarea normei penale prevalente. Prin urmare, și în acest caz principiile servesc atât funcției de identificare a concursului de calificări, cât și a funcției de identificare a normei penale prevalente, deși accentul cade mai degrabă asupra ultimului element.

Deși am înțeles să acordăm o importanță mai mare sistemului principiilor, nici formele de clasificare a concursului de calificări nu sunt lipsite de relevanță. Astfel, după părerea noastră, formele de clasificare ar trebui să fie menținute și să prezinte în continuare relevanță, însă doar în contextul identificării sferei de aplicare a teoriei concursului de calificări. Aceasta deoarece ne este greu să acceptăm că sistemul francez putea fi folosit exclusiv pentru valorificarea teoriei concursului aparent de norme. Pe lângă faptul că în cadrul calificărilor alternative au fost incluse și relațiile dintre infracțiunile care prezintă elemente de opoziție și se exclud reciproc, relații care nu prezintă vreo importanță teoretică ori practică în această materie, iar cele patru forme nu sunt suficiente pentru a face pe deplin aplicabilă teoria concursului aparent, considerăm că teoria care fundamentează formele de clasificare se află la un nivel mai puțin dezvoltat decât sistemul principiilor. Astfel, am văzut deja că relațiile dintre o calificare generală și una specială și dintre două calificări dintre care una constituie element sau circumstanță a celeilalte au fost incluse în categoria calificărilor redundante, care nu a beneficiat de o teorie general-valabilă și, în plus, cel puțin o condiție de existență (*i.e. diferența de tratament sancționator*) prezenta relevanță doar în contextul absorbției legale, nu și al specialității. În aceste condiții și în special a faptului că respectiva cerință nu putea fi asociată cu titlu general calificărilor redundante, aceasta din urmă era lipsită de o abordare unitară.

Ca atare, fără să urmărim în mod necesar ridicarea nivelului de complexitate a teoriei concursului aparent de norme penale, ci oferirea unui caracter unitar, am înțeles să abordăm conflictul de norme din perspectiva unui sistem mixt, adică a unui sistem care presupune valorificarea ambelor concepții. Mai întâi, raportul dintre infracțiunile aplicabile trebuie trecut prin filtrul formelor de clasificare a concursului de calificări, urmând ca apoi să intervină principiile de soluționare. În măsura în care infracțiunile se încadrează în *domeniul de aplicare* a formelor concursului de calificări, următorul pas constă în verificarea *condițiilor de aplicare*. În cazul neîndeplinirii acestor condiții, normele de incriminare se află într-o relație de compatibilitate și, deci, infracțiunile vor fi reținute în concurs. Atunci când, dimpotrivă, sunt îndeplinite condițiile de aplicare, sistemul formelor de clasificare nu este suficient pentru identificarea normei penale prevalente și, în unele cazuri, nici pentru identificarea incompatibilității normelor la nivelul aplicării efective. Aceasta deoarece, formele de clasificare a concursului de calificări au doar aptitudinea de a

excluzie concursul de infracțiuni, motiv pentru care, mai departe, este necesar ca raportul dintre infracțiunile respective să fie trecut prin filtrul principiilor de soluționare a concursului aparent.

Așa se face că în cadrul *titlului II al părții a III-a* am examinat *in extenso* cele patru forme propuse în doctrina franceză, respectiv calificările alternative, incompatibile, redundante și echivalente. Constatând caracterul incomplet al acestora, am conceput și adăugat o nouă formă de clasificare, pe care am denumit-o *calificările graduale*, menită să acopere ipotezele cunoscute în doctrina noastră în cadrul absorbției naturale care ia naștere în urma comiterii unei singure fapte.

Numai în această manieră aplicarea sistemului mixt devine posibilă, întrucât fiecărei forme de clasificare îi corespunde câte unul sau mai multe principii de soluționare a conflictului, pe care le-am analizat în *partea a IV-a, titlul I* a prezentului studiu. Astfel, *concurusul de calificări alternative* poate fi soluționat numai prin aplicarea principiului subsidiarității formale, *concurusul de calificări incompatibile* prin aplicarea principiului subsidiarității materiale sau, după caz, a principiului absorbției naturale, *concurusul de calificări redundante* prin aplicarea principiului specialității sau, după caz, a principiului absorbției legale, *concurusul de calificări graduale* prin aplicarea principiului absorbției naturale, iar *concurusul de calificări echivalente* prin aplicarea principiului alternativității.

În viziunea noastră, *calificările alternative* desemnează situația în care, prin voința expresă a legiuitorului, o normă de incriminare este înlăturată de la aplicarea efectivă atunci când o altă normă de incriminare își găsește aplicabilitatea, nu și atunci când normele se află într-o relație de opoziție, de excludere reciprocă, așa cum sugerează doctrina franceză. De cele mai multe ori legiuitorul apelează la formula „*dacă fapta nu constituie o infracțiune mai gravă*” pentru a sublinia relația de incompatibilitate, însă domeniul calificărilor alternative nu poate fi restrâns la această formulă, ci la orice alte situații în care două norme au vocație concomitentă de aplicare, iar una dintre acestea beneficiază de prioritate exclusiv în considerarea voinței legiuitorului exprimate într-o formă mai mult sau mai puțin expresă printr-o clauză asociată normei de incriminare, denumită *clauză de subsidiaritate*. Un exemplu în acest sens sunt art. 34 alin. (2) și 51 alin. (2) C.pen., care permit aplicarea altei norme de incriminare decât cea care ar fi avut prioritate în lipsa desistării ori împiedicării producerii rezultatului, precum și art. 219 alin. (4) C.pen., care permite reținerea exclusivă a infracțiunii de viol atunci când este urmată sau precedată de infracțiunea de agresiune sexuală.

Spre deosebire însă de practica judiciară italiană, care limitează aplicabilitatea clauzei de subsidiaritate la normele de incriminare care asigură protecția aceleiași valori sociale, am apreciat că o asemenea limitare nu se justifică, întrucât s-ar înscrie pe linia unei interpretări *contra legem*. Importanța calificărilor alternative a fost subliniată la finalul *capitolului II al titlului II, partea a III-a*, acestea având aptitudinea de a exclude nu numai concursul formal (*ideal*), ci și concursul real de infracțiuni, în măsura în care voința legiuitorului este exprimată clar în acest sens.

O altă formă de clasificare a concursului de calificări, pe care am examinat-o în cadrul *capitolului III al titlului II (partea a III-a)*, sunt *calificările incompatibile*, care își găsesc aplicabilitate exclusiv în

cazul pluralității de fapte. Spre deosebire de doctrina franceză, care include aici numai situația în care o infracțiune reprezintă o consecință logică și întrucâtva naturală a altei infracțiuni, am ales să extindem domeniul de aplicare, considerând că teoria calificărilor incompatibile acoperă și relația între două infracțiuni, dintre care prima presupune în mod firesc comiterea celei de-a doua. Așa se face că, în viziunea noastră, calificările incompatibile acoperă ceea ce doctrina germană, spaniolă și italiană denumește *teoria actelor anterioare sau ulterioare sancționate implicit*. În esență, o infracțiune este considerată sancționată implicit atunci când are un caracter firesc în raport cu o altă infracțiune, calificată drept principală.

Teoria actelor ulterioare sancționate implicit urmează în literatura de specialitate anumite condiții generale de aplicare în toate situațiile în care infracțiunea săvârșită ulterior se află într-o legătură firească în raport cu prima, precum: relația firească dintre infracțiuni, actul ulterior să nu conducă la amplificarea urmării cauzate prin fapta anterioară, identitatea obiectului juridic protejat sau lezat, unitatea de subiect activ și pasiv. Spre exemplu, infracțiunea de mărturie mincinoasă săvârșită în modalitatea declarării necorespunzătoare a adevărului în sensul că martorul nu are cunoștință despre fapta penală îndreptată împotriva vieții cu privire la care este audiat, se află în relație firească cu infracțiunea de nedenunțare, atunci când martorul este persoana care a luat cunoștință despre fapta respectivă și nu a denunțat-o autorităților.

Cu toate acestea, am observat că există și alte infracțiuni subsumate teoriei actelor ulterioare sancționate implicit care nu urmează condițiile generale de mai sus, așa cum este distrugerea bunului furat, care conduce la amplificarea urmării cauzate inițial. De aceea, am preferat abordarea acestei teorii în mod diferențiat, din perspectiva situației particulare, când a doua infracțiune poate fi văzută ca o modalitate de exercitare a atributelor dreptului de proprietate ori din perspectiva celorlalte situații subsumate actelor ulterioare sancționate implicit, care presupune îndeplinirea condițiilor enumerate anterior. Aceasta înseamnă că infracțiunea principală reprezintă un mod de dobândire (*ilicită*) a unor bunuri, iar infracțiunea ulterioară o exercitare a posesiei, folosinței ori dispoziției în legătură cu bunurile. În acest sens, pentru aplicarea situației particulare am propus utilizarea unui singur criteriu, urmând să se stabilească *dacă în cazul unei conduite anterioare, alternative și licite s-ar mai fi reținut cea de-a doua infracțiune*. În măsura în care răspunsul este afirmativ, devin aplicabile regulile concursului de infracțiuni, iar în caz negativ ne aflăm în prezența concursului de calificări. Spre exemplu, distrugerea bunului furat anterior constituie o exercitare a dispoziției materiale, deoarece în măsura în care făptuitorul ar fi intrat în mod legal în posesia bunului (*ex. prin cumpărare*), infracțiunea de distrugere nu ar mai fi putut fi reținută. În schimb, dacă obiectul furtului îl constituie un vehicul, iar fapta este săvârșită în scopul folosirii pe nedrept, distrugerea vehiculului ar fi permis reținerea infracțiunii de distrugere, având în vedere că în cazul unei conduite alternative și licite, precum închirierea vehiculului, făptuitorul nu ar fi avut drept de dispoziție materială asupra bunului.

La rândul ei, *teoria actelor anterioare sancționate implicit* desemnează situația în care infracțiune anterioară este *in abstracto* o incriminare autonomă a actelor de pregătire ori de executare ale infracțiunii ulterioare, precum și aceea în care infracțiunea poate fi considerată doar *in concreto*, adică în funcție de

modalitatea de comitere, o incriminare a actelor de pregătire ori de executare ale infracțiunii principale. Asemenea teoriei actelor ulterioare, și de această dată concursul de calificări urmează condiții specifice de aplicare, precum: relația firească dintre infracțiuni, identitatea obiectului juridic și material și unitatea de subiect activ și pasiv. Spre exemplu, infracțiunea de deținere de instrumente în vederea falsificării de valori este un act de pregătire *in abstracto* al infracțiunii de falsificare de monede, astfel încât nu permite reținerea ambelor în concurs. De asemenea, distrugerea în parte a unui bun în scopul furtului constituie un act de pregătire *in concreto* a infracțiunii de furt, astfel încât însușirea bunului nu permite reținerea în concurs și a infracțiunii de distrugere. Spre deosebire însă de abordarea generală a literaturii de specialitate, care nu face o asemenea distincție, am considerat necesar ca în toate aceste situații infracțiunile să fie săvârșite în aceeași împrejurare, având în vedere că infracțiunile se săvârșesc prin două fapte diferite, legiuitorul a înțeles să incrimineze în mod expres anumite acte de pregătire, iar în lipsa unității spațio-temporale o asemenea incriminare autonomă și-ar pierde utilitatea dacă ar fi întotdeauna aplicabile regulile concursului de calificări.

Distincția dintre abordarea *in abstracto* și cea *in concreto* este importantă, întrucât în primul caz relația firească este prezumată, în timp ce în cel de-al doilea caz trebuie să rezulte din modalitatea concretă de săvârșire.

Mai departe, în cadrul *capitolului IV al titlului II (partea a III-a)*, am examinat ceea ce doctrina franceză denuște *calificările redundante*, atunci când o infracțiune acoperă exact aceleași elemente incluse într-o altă infracțiune, cu referire la conflictul dintre o calificare generală și una specială, precum și conflictul între două calificări dintre care una constituie element constitutiv sau circumstanțial al celeilalte. În lipsa unei teorii general-valabile care să valorifice în mod corespunzător cele două ipoteze, am apelat la teoria *common law*, dezvoltată în jurisprudența instanțelor americane, considerând că toate elementele constitutive ale unei infracțiuni trebuie să se regăsească *in abstracto* printre elementele constitutive ale celeilalte infracțiuni, rezultând, de asemenea, că infracțiunile trebuie să ocrotească același obiect juridic. În schimb, diferența de tratament sancționator nu reprezintă o condiție de existență a calificărilor redundante, ci o condiție de aplicare a principiilor corespunzătoare. În acest caz, spre deosebire de calificările incompatibile, care exclud concursul real de infracțiuni, calificările redundante au aptitudinea de a exclude doar concursul formal (*ideal*).

În lipsa unei forme ale concursului de calificări în literatura franceză care să acopere ipotezele de *absorbție naturală (în caz de unitate de faptă)*, am dezvoltat o nouă asemenea formă, pe care am denumit-o *calificările graduale*. Asemenea teoriei actelor anterioare sancționate implicit, calificările graduale sunt aplicabile atunci când infracțiunea anterioară se situează pe o treaptă inferioară în raport cu cealaltă infracțiune, însă, spre deosebire de prima, sunt avute în vedere doar infracțiunile săvârșite prin aceeași faptă. Spre exemplu, ruperea unei flori din grădina persoanei vătămate, odată cu însușirea acesteia, constituie o singură faptă ce dă naștere vocației de aplicare a infracțiunilor de distrugere și furt, dar care nu

pot fi reținute în concurs, întrucât distrugerea se situează pe o treaptă inferioară, fiind săvârșită în cursul infracțiunii de furt.

Printre condițiile de aplicare a calificărilor graduale regăsim relația firească dintre infracțiuni, identitatea sau legătura inerentă a valorilor sociale, unitatea de subiect activ și pasiv și gradul diferit de lezare a valorilor sociale, iar dintre acestea relația firească a infracțiunilor prezintă o semnificație aparte. Astfel, pentru evaluarea caracterului firesc, pe lângă criteriul subiectiv dezvoltat în literatura de specialitate străină, care presupune ca infracțiunea situată pe treapta superioară să implice, în mod obișnuit, potrivit experienței generale, și comiterea infracțiunii situate pe treapta inferioară, am adăugat un alt criteriu, obiectiv de data aceasta, pornind de la jurisprudența instanțelor americane de aplicare a principiului *double jeopardy*. În acest sens, am considerat că, pentru a se stabili dacă două infracțiuni se află într-o relație firească din punct de vedere obiectiv, trebuie verificat *dacă fiecare infracțiune aplicabilă necesită dovedirea unui element de fapt suplimentar pe care cealaltă nu îl pretinde, însă modalitatea de comitere îl dovedește în concret*. Spre exemplu, înjunghierea victimei în zona pieptului și tăierea hainelor constituie atât infracțiunea de omor, cât și cea de distrugere, iar potrivit experienței generale omorul presupune în mod obișnuit și distrugerea îmbrăcăminții aparținând victimei. Dacă omorul presupune dovedirea actului de ucidere și a decesului, iar distrugerea necesită dovedirea tăierii hainelor, probarea omorului în această modalitate de comitere asigură și dovada distrugerii. În orice caz, potrivit ultimei condiții privind gradul diferit de lezare a valorilor sociale, dacă normele au obiecte juridice total diferite infracțiunea situată pe treapta inferioară trebuie să aducă o atingere minimă valorii sociale. Ca atare, dacă îmbrăcămintea victimei are o valoare foarte mare, infracțiunile trebuie reținute în concurs. Condiția se dovedește a fi inutilă atunci când infracțiunile ocrotesc aceeași valoare socială generică (*ex. persoana*), așa cum se întâmplă în cazul uciderii unei persoane prin exercitarea unor acte de violență, caz în care omorul nu poate fi reținut în concurs cu infracțiunea de lovire sau alte violențe ori de vătămare corporală, indiferent de gravitatea leziunilor suferite de victimă.

Ultima formă a concursului de calificări, examinată în cadrul *capitolului VI al titlului II (partea a III-a)*, este reprezentată de *calificările echivalente*, incidente atunci când aceeași faptă face obiectul mai multor norme de incriminare identice, fie că vorbim despre o identitate totală sau doar relativă. Ideea centrală este aceea că sistemul legislativ conține o dublare a incriminărilor, care exclude regulile concursului de infracțiuni. Asemenea calificărilor redundante, și în acest caz infracțiunile se află într-o relație logico-formală, valoarea socială ocrotită fiind identică la nivel abstractă, însă, spre deosebire de primele, am considerat că echivalența există și atunci când făptuitorul aduce atingere în concret aceleiași valori sociale (*identitate în concreto*). Un exemplu în acest sens sunt tentativa la infracțiunea de avort și infracțiunea de vătămare a fătului în dreptul penal spaniol, care ocrotesc valori sociale diferite, dar aflate într-o strânsă legătură.

În ceea ce privește principiile necesare pentru soluționarea concursului de calificări, în literatura de specialitate au fost adoptate de-a lungul timpului două mari concepții: *teoria monistă*, conform căreia un

singur principiu, acela al specialității, este suficient pentru soluționarea concursului, și *teoria pluralistă*, care se opune primei, considerând că persoana responsabilă cu interpretarea și aplicarea legii penale trebuie să recurgă la două sau mai multe asemenea principii. Teza pluralistă a fost deja admisă în doctrina majoritară, însă, mai departe, opiniile au fost din nou împărțite, întrucât nu s-a putut ajunge la un acord asupra conținutului și numărului principiilor care își găsesc aplicarea în cadrul teoriei concursului aparent de norme penale. În ceea ce ne privește, am urmat teoria pluralistă fără nicio ezitare, întrucât recurgerea exclusivă la principiul specialității în toate situațiile care pot fi subsumate concursului de calificări ar extinde în mod nejustificat domeniul său de aplicare, ar înfrânge caracterul său unitar și scopul pe care l-am urmărit, de a face pe deplin înțeleasă teoria concursului aparent.

De aceea, în cadrul *părții a IV-a* am considerat că toate cele patru principii sunt necesare, referindu-ne aici la specialitate, subsidiaritate, absorbție și alternativitate, despre care am văzut că uneori se pot afla în conflict, caz în care trebuie aplicate în această ordine.

Pornind de la contribuția autorului german Ulrich Klug asupra relațiilor dintre norme, concursul de calificări se poate ivi în următoarele situații: a) eterogenitate, când o faptă care poate fi calificată potrivit normei de incriminare A, nu poate fi în același timp calificată potrivit normei de incriminare B, reciproca fiind valabilă; b) identitate, când o faptă poate fi calificată în egală măsură potrivit normei de incriminare A și a normei de incriminare B și invers; c) subordonare, când o faptă poate fi calificată potrivit normei de incriminare A, aceasta poate în același timp fi calificată potrivit normei B, însă nu orice faptă calificată potrivit normei B ar putea fi calificată simultan și potrivit normei A; d) interferența, când cel puțin un element se încadrează atât în conceptul A, cât și în conceptul B, iar cel puțin un element care se încadrează în conceptul A nu se încadrează și în conceptul B și invers.

Primul și cel mai important principiu de soluționare a concursului de calificări, pe care l-am examinat în cadrul *capitolului II al titlului I (partea a IV-a)*, este principiul specialității, care reprezintă una dintre cele două modalități de identificare a normei prioritare în cazul calificărilor redundante, având la bază relația de subordonare a normelor. În comparație cu norma generală, norma specială incriminează aceeași faptă, dar într-un cadru mai restrâns, așa încât ori de câte ori norma specială primește vocație de aplicare norma generală va dobândi și ea aplicabilitate, dar va fi înlăturată de la aplicarea efectivă. În acest sens, restrângerea sferei de aplicare a normei speciale are loc exclusiv în considerarea elementelor tipicității ori laturii subiective a infracțiunii, reglementând doar o parte din norma generală. Ca atare, nici tratamentul sancționator nu prezintă relevanță, motiv pentru care norma specială poate să sancționeze mai grav sau mai blând fapta spre deosebire de norma generală, sau poate să o sancționeze în mod identic. Pedepsa prevăzută de norma generală prezintă însă relevanță în cursul procesului legislativ de elaborare și adoptare a normei speciale, întrucât apariția acesteia din urmă este determinată de caracterul excesiv sau insuficient al normei generale, aceasta nefiind în măsură să valorifice, din punct de vedere sancționator, elementele scoase în evidență de norma specială, denumite și *elemente de specializare*.

Pentru identificarea normei speciale am preferat modalitatea de abordare a doctrinei italiene, care face distincție între *specialitatea printr-un element specific* și *specialitatea printr-un element adițional*. Prima dintre acestea constă în particularizarea propriu-zisă a unui element pe care norma generală îl prevede în mod expres, caz în care norma specială preia într-o primă fază toate elementele constitutive ale normei generale care compun fapta abstractă descrisă de legiuitor, iar apoi le restrânge domeniul de aplicare, astfel încât devin elemente de specializare. Un exemplu în acest sens este relația dintre infracțiunea de acces ilegal la un sistem informatic [art. 360 alin. (1) C.pen.] și infracțiunea de fraudă la votul electronic (art. 388 C.pen.) în modalitatea *accesării frauduloase a sistemului de vot electronic*. Norma specială (*frauda la votul electronic*) conține toate elementele normei generale, dintre care elementul privind *sistemul informatic* este particularizat prin referire la o categorie mai restrânsă, aceea de *sistem de vot electronic*. În schimb, specialitatea printr-un element adițional desemnează situația în care norma specială preia toate elementele normei generale, adăugând în plus un element pe care norma generală nu îl prevede în mod expres, dar îl recunoaște în mod tacit. De pildă, infracțiunea generală de rupere de sigilii [art. 260 alin. (1) C.pen.] presupune distrugerea unui sigiliu aplicat asupra oricărui bun, în timp ce infracțiunea specială prevăzută de art. 48 din Legea nr. 325/2006 presupune distrugerea sigiliului aplicat asupra unui grup restrâns de bunuri, respectiv grupul de măsurare a energiei termice. Deși norma generală nu prevede în mod expres obiectul care poartă sigiliul, recunoaște în mod tacit că sigiliul poate fi aplicat asupra oricăror bunuri.

Așa fiind, am exclus din domeniul de aplicare a principiului specialității ipotezele cunoscute în doctrină sub denumirea de *delictum sui generis*, în modalitatea infracțiunii complexe, având în vedere că infracțiunea complexă prevede întotdeauna elemente pe care norma absorbită nu le reglementează expres ori tacit. Odată cu aceasta, am exclus și situațiile de specialitate bilaterală, ce desemnează situația în care fiecare dintre normele aflate în conflict reprezintă atât o normă generală, cât și o normă specială, având doar un nucleu comun. Spre exemplu, deși instanța noastră supremă a stabilit contrariul, am apreciat că favorizarea făptuitorului și mărturia mincinoasă nu se află într-o relație de la gen la specie, deoarece favorizarea poate fi săvârșită prin orice acțiune, dar cu scopul specific de a favoriza, în timp ce mărturia mincinoasă poate fi săvârșită printr-o acțiune specifică, dar cu orice scop, atât de a favoriza, cât și de a incrimina pe nedrept o anumită persoană.

La rândul său, principiul subsidiarității, pe care l-am examinat în cadrul *capitolului III al titlului I (partea a IV-a)*, reprezintă o modalitate de soluționare a concursului aparent între două norme de incriminare, atunci când aplicarea efectivă a unei norme este condiționată de lipsa vocației de aplicare a celeilalte norme, conform adagiului latin *lex primaria derogat legi subsidiariae* și poate fi mai ușor de înțeles prin prisma celor două forme ale sale: *subsidiaritatea formală (expresă)* și *subsidiaritatea materială (tacită)*.

Dacă teoria calificărilor alternative reprezintă forma de clasificare a concursului de calificări, soluționarea acestui concurs are loc potrivit criteriului *subsidiarității formale*, care acordă preferință normă primare, în detrimentul normei subsidiare. Am văzut deja că subsidiaritatea formală poate îmbrăca mai

multe forme: *determinată (relativă și specială)*, când norma subsidiară este înlăturată de la aplicare de o altă normă la care prima face referire, fie prin indicarea textului de lege, fie prin indicarea denumirii infracțiunii; *nedeterminată (absolută)*, când norma subsidiară face referire la orice altă normă care ar putea avea vocația de aplicare în cauză, fără nominalizarea acesteia ori indicarea grupului de infracțiuni din care face parte; *relativ determinată (relativă și generală)*, când norma subsidiară nu face trimitere la anumite infracțiuni identificate prin denumire sau text de lege, ci la o categorie mai mult sau mai puțin largă de infracțiuni.

Contrar unor opinii exprimate în doctrină, credem că referirea expresă a legiuitorului la o altă normă de incriminare, determinată, nedeterminată sau relativ determinată, nu este în măsură să plaseze subsidiaritatea formală în afara teoriei concursului de calificări. Simplul fapt că legiuitorul este cel care stabilește incompatibilitatea normelor printr-o clauză reziduală nu plasează relația dintre infracțiuni pe o poziție de egalitate cu infracțiunile între care există un element esențial de opoziție, care exclude concursul de calificări și de infracțiuni, întrucât clauza de subsidiaritate nu reprezintă un element constitutiv al infracțiunii, ci un element normativ. Pe de altă parte, clauza respectivă poate fi „activată” doar în măsura în care se constată că norma subsidiară și cea primară au vocație de aplicare, aspect care aduce de la bun început discuții asupra concursului de norme. Mai departe, incompatibilitatea stabilită de legiuitor este cea care determină reținerea concursului de calificări, în detrimentul concursului de infracțiuni.

Subsidiaritatea materială (*tacită*) urmează aceeași construcție, însă, spre deosebire de subsidiaritatea formală, incompatibilitatea normelor la nivelul aplicării efective nu se datorează voinței exprese a legiuitorului, ci voinței tacite, deduse pe cale de interpretare, cea mai importantă metodă fiind interpretarea teleologică.

Deși, în mod obișnuit, în literatura noastră de specialitate se discută despre subsidiaritate și în cazul săvârșirii unei singure fapte, așa cum este cazul relației dintre infracțiunea de abuz în serviciu și alte infracțiuni (*ex. delapidare, fals intelectual etc.*), analiza noastră a relevat faptul că nu este posibilă conceperea unei teorii a subsidiarității materiale aplicabile atunci când autorul săvârșește o singură faptă. Încercând să identificăm o asemenea teorie cu caracter general, care să poată fi aplicată și în cazul altor infracțiuni decât abuzul în serviciu, precum favorizarea făptuitorului, ne-am lovit de anumite obstacole, care fac imposibilă, cel puțin din punctul nostru de vedere, conceperea acestei teorii. Aceasta nu înseamnă că întotdeauna abuzul în serviciu ori favorizarea făptuitorului se va reține în concurs cu alte infracțiuni, putând fi aplicate uneori și alte principii de soluționare a concursului de calificări.

De aceea, credem că subsidiaritatea materială este aplicabilă doar în cazul pluralității de fapte. Și în acest caz, norma primară, care este prima infracțiune săvârșită, înlătură de la aplicare efectivă norma subsidiară, adică cea de-a doua infracțiune. În contrast însă cu poziția doctrinei străine majoritare, care apreciază că în domeniul de aplicare a subsidiarității materiale intră actele de pregătire sancționate implicit, infracțiunile de pericol și cele de rezultat, formele de participație, infracțiunile din culpă și cele intenționate, infracțiunile omisive și cele comisive, am considerat că toate aceste ipoteze, care ar putea să facă obiectul

teoriei actelor anterioare sancționate implicit, atrag aplicabilitatea principiului absorbției naturale, iar nu a subsidiarității. Explicația este aceea că teoria actelor anterioare sancționate implicit are aceeași sursă conceptuală pe care o regăsim în cadrul calificărilor graduale, iar acestea din urmă sunt soluționate în mod cert potrivit principiului absorbției (*naturale*), așa cum și literatura de specialitate majoritară recunoaște.

Așa se face că, în opinia noastră, subsidiaritatea materială reprezintă un principiu de soluționare a calificărilor incompatibile în modalitatea actelor ulterioare sancționate implicit. Aceasta înseamnă că, în măsura în care sunt îndeplinite condițiile examinate anterior, normele sunt incompatibile la nivelul aplicării efective, iar în temeiul subsidiarității materiale urmează să primească prioritate norma principală, care reglementează prima infracțiune săvârșită, în detrimentul normei subsidiare, care reglementează infracțiunea ulterioară.

Principiul absorbției, pe care l-am examinat în cadrul *capitolului IV al titlului I (partea a IV-a)*, reprezintă o modalitate de soluționare a concursului aparent între două norme de incriminare, atunci când o infracțiune mai gravă integrează fie în conținutul său normativ, fie în conținutul său firesc, întreaga valoare negativă a unei alte infracțiuni mai puțin grave cu care prima se află într-un raport strict necesar sau strict funcțional, epuizând impulsul satisfacerii regulii *quot delicta, tot poenae*. Asemenea principiului subsidiarității, absorbția cunoaște două forme principale de manifestare: legală și naturală.

Apropiindu-se cel mai mult de principiul specialității la nivel structural, cu care poate fi confundat cu ușurință în unele cazuri, *absorbția legală* reprezintă o formă a principiului absorbției și presupune existența a două sau mai multe norme de incriminare aplicabile simultan, dintre care una are un conținut normativ mai extins ce integrează conținutul normativ mai restrâns al celeilalte sau celorlalte norme în așa măsură încât „îi consumă” întreaga valoare negativă, cele mai cunoscute expresii fiind *infracțiunea complexă și infracțiunea progresivă*.

Și în acest caz, normele se află într-o relație de subordonare, în cadrul căreia norma absorbită este inclusă în totalitate în conținutul abstract al normei absorbante, iar absorbția legală, alături de principiul specialității, reprezintă o modalitate de soluționare a concursului de calificări redundante, astfel că, pe lângă relația logico-formală, normele trebuie să protejeze aceeași valoare socială. Spre deosebire însă de principiul specialității, o condiție importantă a absorbției legale este diferența de tratament sancționator, deoarece este necesar ca norma absorbantă să sancționeze mai grav fapta săvârșită decât norma absorbită, în caz contrar fiind aplicabile regulile concursului de infracțiuni. Aceasta deoarece, norma absorbantă ia întotdeauna naștere prin preluarea conținutului normei absorbite, la care se adaugă elemente suplimentare, care conferă un plus de gravitate faptei săvârșite, pe care aceasta din urmă nu le prevede în mod expres și nici nu le recunoaște în mod tacit. De altfel, aceasta este chiar diferența esențială față de specialitatea printr-un element adițional, în cazul căreia elementele suplimentare sunt cel puțin recunoscute tacit. De pildă, infracțiunea de ultraj în modalitatea omorului și infracțiunea de omor se află într-o relație de absorbție, deoarece, deși ultrajul particularizează subiectul pasiv (*funcționar public care îndeplinește o funcție ce implică exercițiul autorității de stat*), timpul (*în exercitarea atribuțiilor de serviciu*) și mobilul (*în legătură*

cu exercitarea atribuțiilor), elemente care devin *de specializare*, reglementează în plus un subiect pasiv pe care infracțiunea absorbită nu îl protejează: societatea.

Relația de subordonare poate fi reprezentată grafic prin două cercuri concentrice, dintre care cercul cu diametrul mai redus reprezintă norma specială/absorbită, iar cercul cu diametrul mai mare reprezintă norma generală/absorbantă, putându-se observa diferența de conținut dintre norma specială și cea absorbantă.

Dacă în mod obișnuit, norma absorbantă trebuie să conțină toate elementele normei absorbite, conceptul și reglementarea infracțiunii complexe extinde domeniul de aplicare a absorbției legale, devenind aplicabilă și atunci când în conținutul infracțiunii absorbante intră, ca element constitutiv sau element circumstanțial agravant, doar o acțiune sau o inacțiune care constituie prin ea însăși infracțiunea absorbită. În orice caz, absorbția legală urmează în linii mari construcția infracțiunii complexe, deoarece verificarea relației de subordonare a normelor presupune îndeplinirea condiției privind caracterul necesar al absorbției, aceasta putându-se manifesta doar dacă infracțiunea absorbită are un caracter determinat sau determinabil, iar diferența de tratament sancționator am arătat deja că este o consecință a fundamentului absorbției.

Cu toate acestea, doctrina majoritară nu examinează în mod distinct absorbția legală, considerând că infracțiunea complexă și relația acesteia cu infracțiunea absorbită fac obiectul principiului specialității, opinie la care nu am putut să aderăm.

La rândul său, și principiul absorbției naturale cunoaște o abordare diferită în literatura de specialitate străină, considerându-se că acesta acoperă *faptele tipice concomitente sau însoțitoare*, adică ipotezele examinate în cadrul calificărilor graduale, și *teoria actelor ulterioare sancționate implicit*. Întrucât această din urmă teorie am arătat că intră sub incidența subsidiarității materiale, considerăm că principiul absorbției naturale este o modalitate de soluționare a calificărilor graduale (*în cazul unității de faptă*) și a calificărilor incompatibile în varianta actelor anterioare sancționate implicit (*în cazul pluralității de fapte*).

Astfel, am ales să tratăm împreună cele două forme ale concursului de calificări, având în vedere că acestea se încadrează perfect în conceptul de absorbție naturală, care reprezintă o formă a principiului absorbției, ce permite soluționarea concursului aparent între două norme de incriminare, atunci când o infracțiune mai gravă integrează în conținutul său, potrivit modalității de comitere, întreaga valoare negativă a unei alte infracțiuni mai puțin grave, cu care prima se află într-un raport firesc sau obișnuit, epuizând impulsul satisfacerii regulii *quot delicta, tot poenae*. Infracțiunile se află într-o legătură firească și în stadii diferite de dezvoltare a conduitei infracționale ori de producere a urmării, în așa fel încât valorificarea absorbției naturale permite reținerea exclusivă doar ultimei infracțiuni săvârșite (*absorbante*), care reprezintă stadiul cel mai avansat al conduitei infracționale, cu excluderea tuturor celorlalte infracțiuni (*absorbite*), raportul dintre acestea fiind caracterizat de progresivitate.

În cazul infracțiunilor intenționate am văzut că elementul central este reprezentat de procesul infracțional *iter criminis*, întrucât infracțiunea absorbită este săvârșită în cursul fazei interne sau externe a infracțiunii absorbante, rezoluția fiind adoptată anterior, iar faptele sunt comise într-o unitate de

împrejurare. În schimb, în cazul infracțiunilor din culpă elementul central care permite absorbția naturală este raportul de cauzalitate, fiind necesar să se stabilească faptul că infracțiunea aflată în stadiul mai avansat este o consecință a infracțiunii mai puțin grave, aceeași soluție urmând a fi aplicată și în cazul raportului dintre o infracțiune din culpă și una intenționată.

Ca atare, absorbția naturală presupune îndeplinirea condițiilor calificărilor graduale ori a teoriei actelor anterioare sancționate implicit și doar în măsura în care aceste condiții sunt îndeplinite putem susține că principiul absorbției naturale acordă preferință exclusivă la aplicare infracțiunii aflate în stadiul cel mai avansat. De asemenea, dacă diferența de tratament sancționator am apreciat că nu reprezintă o condiție de aplicare a calificărilor graduale ori incompatibile, de data aceasta, tratamentul sancționator are o semnificație aparte în cadrul principiului absorbției naturale, deoarece infracțiunea absorbantă trebuie să fie în măsură să integreze valoarea negativă a infracțiunii absorbite. Cu toate acestea, diferența de gravitate poate fi evaluată prin prisma tratamentului sancționator doar în cazul relației de absorbție *in abstracto*, acolo unde legiuitorul a incriminat distinct actele de pregătire a infracțiunii absorbante, având încă din cursul procesului legislativ posibilitatea de a individualiza legal pedeapsa astfel încât să asigure sau să invalideze absorbția. În schimb, acolo unde absorbția funcționează *in concreto*, în funcție de modalitatea de comitere a infracțiunilor, diferența de gravitate nu poate fi evaluată prin raportare la tratamentul sancționator, urmând a fi avut în vedere gradul de lezare a valorilor sociale.

Ultimul și cel mai controversat principiu, pe care l-am examinat în cadrul *capitolului V al titlului I (partea a IV-a)*, este principiul alternativității, care a căzut în declin încă din momentul apariției lui, până în punctul în care doctrina majoritară a renunțat în prezent la aplicarea lui. Pornind de la nevoia identificării unei reguli de soluționare a conflictului ivit între mai multe infracțiuni care reglementează exact aceeași faptă, dar din perspective diferite, principiul alternativității a fost conceput astfel încât să fie aplicat atunci când normele de incriminare aveau un conținut identic, precum și atunci când infracțiunile se comportau precum „*două cercuri care se intersectează*”. Cu toate acestea, pe măsura trecerii timpului, principiul a primit semnificații diferite în literatura de specialitate, de la infracțiunile cu conținut alternativ până la infracțiunile aflate într-o relație de excludere reciprocă, de opoziție, criticându-se faptul că ar avea ca scop remedierea erorilor legislative, iar o asemenea eroare nu poate fundamenta nașterea unei teorii.

În ceea ce ne privește, văzând modalitatea oarecum restrictivă în care am înțeles să abordăm principiile specialității, subsidiarității și absorbției, principiul alternativității aduce un plus de claritate în ceea ce privește dezvoltarea teoriei concursului de calificări. Ca atare, am definit principiul alternativității ca un mijloc de soluționare a concursului aparent ivit în cazul în care aceeași faptă poate fi calificată potrivit a două sau mai multe norme de incriminare identice sau echivalente, atunci când celelalte principii nu își găsesc aplicabilitatea, trăsăturile esențiale ale alternativității fiind: identitatea sau echivalența normelor, unitatea de faptă și, excepțional, pluralitatea de fapte, caracterul subsidiar și diferența de tratament sancționator.

Aplicarea principiului alternativității presupune, ca regulă, acordarea preferinței normei care sancționează mai grav fapta săvârșită, deși în literatura de specialitate s-a propus utilizarea principiului *in dubio mitius* sau *in dubio pro reo* și reținerea infracțiunii mai blânde, opinie cu care nu am putut să fim de acord.

Asemenea celorlalte principii, alternativitatea reprezintă un mod de soluționare a unei forme a concursului de calificări, și anume calificările echivalente, însă, spre deosebire de acestea, alternativitatea are nu numai un domeniul propriu de aplicare, ci și un domeniu subsidiar. Astfel, în cadrul domeniului propriu de aplicare este necesar ca infracțiunile aflate în conflict să respecte condițiile de aplicare a calificărilor echivalente, urmând a fi aplicată cu prioritate norma care sancționează mai grav fapta săvârșită.

În cadrul domeniului subsidiar de aplicare, principiul intervine atunci când celelalte principii nu sunt aplicabile. Totuși, este evident că alternativitatea nu poate interveni *în toate cazurile* în care celelalte principii nu își găsesc aplicabilitatea, în caz contrar, concursul de infracțiuni nu și-ar mai găsi justificarea, motiv pentru care am limitat domeniul subsidiar al alternativității în funcție de principiul la care se referă. Astfel, principiul specialității nu s-a dovedit suficient să soluționeze conflictul între două norme aflate într-un raport de specialitate bilaterală sau reciprocă, în cadrul căruia fiecare dintre norme are un caracter general și în același timp special în raport cu cealaltă, motiv pentru care alternativitatea face posibilă soluționarea conflictului în favoarea normei sancționate mai gravă. La rândul său, principiul subsidiarității formale nu s-a dovedit suficient atunci când ambele norme aflate în conflict reglementează clauze de subsidiaritate, în baza cărora fiecare dintre acestea acordă preferință celeilalte. Or, și de această dată alternativitatea face posibilă depășirea acestui obstacol și reținerea exclusivă a infracțiunii mai grave. În schimb, în raport de subsidiaritatea materială și absorbția legală principiul alternativității nu acționează pe cale subsidiară.

Utilitatea principală a caracterului rezidual al principiului alternativității rămâne însă să poată fi observată în legătură cu situațiile în care absorbția naturală nu poate fi aplicată. Dacă absorbția naturală ar putea fi aplicată în cazul infracțiunilor care reglementează stadii diferite de dezvoltare a conduitei infracționale ori a urmărilor, în măsura în care cea de-a doua infracțiune săvârșită rămâne în forma tentativei, este exclusă absorbția naturală, infracțiunile aflându-se în același stadiu. Ca atare, și de data aceasta principiul alternativității salvează concursul de calificări, însă doar în măsura în care, dacă infracțiunea absorbantă ar fi fost consumată, principiul absorbției naturale ar fi produs efecte. De pildă, omorul absoarbe natural infracțiunea de vătămare corporală, dar, dacă victima nu decedează, tentativa de omor se află în același stadiu cu vătămarea corporală, existând doar un scop diferit. Același este soluția și în cazul relației dintre tentativa de viol și agresiunea sexuală consumată, prima fiind doar o agresiune sexuală săvârșită în scopul comiterii acțiunii specifice violului. Cu toate acestea, încercarea de ucidere a unei persoane, de către cel aflat în exercitarea atribuțiilor de serviciu, prin exercitarea unor acte de violență, deși atrage vocația de aplicare a tentativei de omor și a purtării abuzive, alternativitatea nu poate fi aplicată, întrucât, în măsura în care victima ar fi decedat, omorul și purtarea abuzivă ar fi fost reținute în concurs.

Chiar dacă principiul alternativității nu beneficiază de o reglementare în sistemul nostru de drept, am apreciat că acesta poate fi aplicat în considerarea unor raționamente logice.

Dacă în primul titlu al părții a IV-a am analizat principiile de soluționare a concursului de calificări, în cadrul *titlului al II-lea* am procedat la examinarea principiilor de soluționare a concursului aparent ivit între normele integratoare, între o normă integratoare și o normă de incriminare, precum și între formele participației penale. Cu acea ocazie, am observat în cadrul *capitolului I* că oricare dintre cele patru principii poate fi aplicat în cazul conflictului dintre o normă integratoare și o normă de incriminare, cu excepția principiului alternativității.

Pentru relația dintre formele participației penale, care nu reprezintă altceva decât un concurs aparent între două norme integratoare sau, după caz, o normă integratoare și două norme de incriminare, am dedicat un întreg capitol (*cap. II al titlului II, partea a IV-a*) datorită importanței acestui subiect. Astfel, problema concursului aparent de norme se poate ivi în această materie numai atunci când aceeași persoană întrunește două sau mai multe calități de participant, când acționează atât în calitate de (co)autor, cât și în calitate de complice și/sau instigator, ceea ce se poate întâmpla în raport de norme de incriminare diferite sau în raport de aceeași normă de incriminare.

În raport de normele de incriminare diferite, conflictul se ivește în cazul actelor de participație sancționate autonom, având în vedere că făptuitorul acționează în calitate de instigator/complice la comiterea unei infracțiuni, actul de participație fiind prin sine însuși o infracțiune săvârșită în calitate de autor. De pildă, în materia complicității orice act de înlesnire a evadării, care constituie o infracțiune distinctă, atrage și vocația de aplicare a infracțiunii de evadare în forma complicității dacă activitatea autorului ajunge până în punctul unei tentative. În acest caz, este aplicabil principiul specialității, deoarece norma integratoare care reglementează complicitatea are o sferă de aplicabilitate mai largă, complicitatea putând fi reținută la orice infracțiune, cu excepția infracțiunilor care fac obiectul pluralității constituite. Așa se face că infracțiunile care incriminează în mod autonom acte de complicitate sunt, în principiu, norme speciale care înlătură de la aplicare norma generală a complicității la infracțiunea respectivă, înlăturare care are loc efectiv doar în momentul în care activitatea autorului ajunge în punctul unei tentative pedepsibile, până atunci norma integratoare neavând vocație de aplicare.

Totuși, nici principiul absorbției legale nu poate fi exclus în această materie, fiind necesar să se constate că norma prioritară reglementează elemente suplimentare pe care norma înlăturată nu le prevede, după cum și absorbția naturală ar putea fi aplicată atunci când actul de participație sancționat autonom reglementează un stadiu mai puțin avansat al activității infracționale spre deosebire de infracțiunea la care și-a adus contribuția. Spre exemplu, încercarea de a determina săvârșirea unei infracțiuni se află într-un stadiu mai puțin avansat față de instigarea la comiterea infracțiunii respective, prima incriminând doar *încercarea de a determina autorul*, în timp ce instigarea presupune o *determinare efectivă a autorului*.

Subsidiaritatea formală și-ar putea găsi aplicarea, însă utilizarea clauzelor exprese relativ determinate de subsidiaritate (*în formula „dacă fapta nu constituie o infracțiune mai gravă”*) ar fi mai

degrabă lipsită de interes, în condițiile în care, pe de o parte, subsidiaritatea nu are prioritate față de principiul specialității, iar pe de altă parte, infracțiunile care sancționează autonom actele de complicitate sunt în mod obișnuit construite pentru agravarea răspunderii penale, soluție la care se ajunge și prin aplicarea principiului specialității ori, după caz, al absorbției legale.

În schimb, principiul alternativității nu poate fi aplicat pe cale principală, deoarece normele aflate în conflict exclud caracterul identic sau echivalent, însă am văzut că ar putea fi aplicat pe cale subsidiară atunci când normele se află într-o relație de specialitate bilaterală sau nu sunt îndeplinite condițiile absorbției naturale.

La rândul său, conflictul între formele de participație la aceeași infracțiune poate fi soluționat exclusiv prin aplicarea principiului subsidiarității materiale sau a absorbției naturale, fiind vorba despre o pluralitate de fapte. Relația dintre formele de participație și principiul de soluționare a conflictului aplicabil trebuie examinate pornind de la locul pe care îl ocupă fiecare participant în desfășurarea activității infracționale, ținând cont și de ierarhia existentă între formele de participație. Astfel, în mod obișnuit, instigatorul intervine anterior adoptării rezoluției infracționale de către autor, iar complicele intervine (*de regulă*) după adoptarea hotărârii, anterior sau concomitent săvârșirii faptei, în timp ce coautorii intervin în momentul comiterii infracțiunii. În raport de acestea, conflictul între instigare și complicitate este supus principiului subsidiarității materiale, fiind soluționat în favoarea instigării. În schimb, complicitatea sau instigarea este absorbită natural în coautorat, fiind o faptă anterioară mai puțin gravă.

În fine, în cadrul conflictului ivit între două norme integratoare, examinat în cadrul *capitolului II al titlului al II-lea (partea a IV-a)*, cele mai importante principii sunt specialitatea și alternativitatea. Dacă în cazul concursului de calificări, principiul specialității desemnează situația în care norma specială preia toate elementele normei generale, particularizând unele dintre acestea, în cazul concursului aparent de norme integratoare, principiul specialității presupune efectuarea unei comparații la nivelul domeniului de aplicare a normei, având calitatea de normă specială reglementarea care are o sferă de aplicare mai restrânsă. Principiul alternativității își găsește de această dată o aplicabilitate mai degrabă exclusiv subsidiară, întrucât identitatea normelor la nivelul conținutului acestora este aproape exclusă în practica legislativă. Dacă în cazul concursului de calificări identificarea normei prioritare avea loc prin raportare la norma penală mai severă, de data aceasta norma integratoare care va beneficia de prioritate este aceea care produce efecte mai extinse, așa cum am văzut în cazul conflictului între reabilitare și amnistie, aceasta din urmă producând efecte mai extinse, înlăturând și răspunderea penală și executarea pedepsei sau măsurii educative.

La rândul lor, subsidiaritatea formală ar putea fi aplicată în măsura în care legiuitorul stabilește în mod expres prioritatea unei norme în raport cu cealaltă, iar subsidiaritatea materială presupune existența a două sau mai multe norme penale, care nu prezintă vreo diferență cantitativă la nivelul domeniilor de aplicare, când aplicarea uneia dintre acestea este condiționată de lipsa vocației de aplicare a celeilalte, neputând fi aplicate cumulativ datorită efectelor identice, similare sau care nu se pot concilia.

Pornind de la ideea inexistenței unei diferențe cantitative între domeniile de aplicare a normelor aflate în conflict, principiul absorbției legale presupune o aplecare asupra conținutului normelor, dintre care una are un conținut mai extins, ce integrează conținutul mai restrâns al celeilalte norme, în așa manieră încât îi consumă întreaga valoare. Și din perspectiva absorbției naturale ne-am imaginat diferite în care normele reglementează stadii diferite de desfășurare a aceleiași conduite sau situații aflate într-o relație de progresivitate, nefiind exclus nici acest principiu.